حكومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی رۆشنبیری
بەرێوەبەرێتیی خانەی وەرگێڕان
زنجیرە (38)

ریفراندۆم

باشترین شێوازی خەباتە

نووسینی:
تۆم گولبیرێ
TOM GULBERG

وەرگێڕانی لەسویدییەوە:
ئیدریس ئیبراهیم گەڵاڵەیی

دارِشتنەوەی:
عوسمان محەممەد هەورامی

وەزارەتی رۆشنبیری

بەڕێوەبەرایەتیی خانەی وەرگێڕان

www.roshnbiri. org

khanaywargeran@yahoo.com

- ناوی کتێب: ریفراندۆم باشترین شێوازی خەباتە
- نووسینی: تۆم گولبیرێ
- وەرگێڕانی لەسویدییەوە: ئیدریس ئیبراهیم گەڵاڵەیی
- تایپ و نەخشەسازیی کۆمپیوتەری: شیلان نوری
- نەخشەسازیی بەرگ: نازەنین سالح
- زنجیرە: 38
- تیراژ: 1000 دانە
- ژمارەی سپاردنی (39) ی ساڵی (2004)ی وەزارەتی رۆشنبیریی پێدراوە
- چاپ: چاپخانەی ڕەنج
- چاپی یەکەم: 2004- سلێمانی

پێشەکییەکی کورت

ئەم نامیلکەیە باس لەچۆنیەتی بەماف گەیشتنی زۆربەی هەرە زۆری نەتەوەکانی ئەوروپا دەکات لەڕێگای ریفراندۆمەوە.

کاتێ مرۆڤ بەدیموکراسییانە بۆ شتە راستەقینەکان بڕوانێ، ریفراندۆم باشترین شێوازی خەباتە، کاتێکیش مرۆڤ بەهۆشێکی روون لێکدانەوەی ورد بۆ بارودۆخەکان دەکات و قانوونەکانی سروشت هەڵدەسەنگێنێ، ئەوا ریفراندۆم باشترین رێبازە.

ماڤ سروشتیی مرۆڤیشە ئەوەی بۆ مرۆڤایەتی رەوایە کاری بۆبکات و بیکات بەراستی.

(ریفراندۆم)ئەو هەنگاوە سەختەیە کەرێگا دوورو درێژەکان کورتدەکاتەوەو بەربەستەکان هەڵدەتەکێنێ، چونکە لە ریفراندۆمدا هەموو گەل بەزمانی جوانی قسە دەکات، جوانیەکان لەناو جەستەی هەمووماندا دەپەروەرێنێ و گەشەیانپێدەکات.

www.pertwk.com

هیچ قانوونێکی جیهانیش نییە لەبەردەم ریفراندۆمدا ببێتە بەربەست، بەڵکو ئەو قانوونە هەیە کەریفراندۆم مافێکی رەوایە بۆ تاکەکان و کۆمەڵ، تا وەك ئامرازێك بەکاربهێنن بۆ گەیشتن بەو ئامانجانەی بەرێگاکانی تر مسۆگەر نابن. ئەوەی ریفراندۆم رەتیدەکاتەوە تەنیا توندوتیژییە، چونکە ئاسۆی ریفراندۆم ئەوەندە پرشنگدارە، ئەگەر لەیەکەمین هەوڵەکانیشدا نسکۆ بهێنێ ئەوا، نسکۆکان کاتی دەبن و سەرکەوتنی مسۆگەریان بەدواوەیە.

کوردستانی باشوور، ئەگەر بەشۆڕش راپەڕینی بەرپاکردبێ، راپەڕینیش خەڵکی ئامادەکردبێ بۆ هەڵبژاردن و حکومەتێکی فیدراڵی، ئەوا ریفراندۆم گەلی کوردستان دەگەیەنێ بەلوتکە.

بۆیە کارنەکردن بۆی و خەمساردیو دڵەڕاوکێ، نەك خزمەت بەشارستانیەت ناکەن، بەڵکو چەکێکی کوشندەن بۆ کوشتنی خودی قانوونەکانی سروشت، کە مرۆڤەکانیش بەگشتی دەگرێتەوە، ئەوەی چەکی کوشندەش بەکاربهێنێ، لەجیهانگیریی ئەمرۆو ئایندە دادەبڕێت و ژوورێکی بەرەنگی رەش بۆیاخکراو دروستدەکات کەهەموو جوانییەکان لەناویدا وندەبن و جێگای بیرکردنەوەی مەدەنیەتی تێدا نابێتەوە.

کوردستان ئەگەر بەخوێنی شەهیدەکانی کولتورەکەی پاراستبێو ناسنامەکەی وننەکردبێ, ئەوە سەرئەنجامی هەڵبژاردنی ریفراندۆمێکی ئازادانە, هەم کولتوورەکە زیاتر بەجیهان دەناسێنێو هەم پێشیدەڵێت من ئەوەتا بوونم هەیەو ناوم کوردستانە لەگەڵ ئەو رەوتەشدام کەجیهان بەوپەڕی مرۆڤایەتی دەگەیەنێ.

ئەم نامیلکەیە بۆیە باشە بخوێندرێتەوە, تا مرۆڤی کوردستان ئاگاداری ئەوەبێ تەنیا ماف نەتەوە مەزنەکان نییە ئەو مافە بەکاربێنن, بەڵکو ماف ئەوانەشە کە ژمارەیان هێندەی ئۆردوگایەکی تەلبەندکراوی سەردەمی دیکتاتۆریەت نییە, بەڵام بۆ ئێمە هەموو ئەو تەلبەندانەش هەڵدەتەکێنێو ئاسۆیەکی روونیش دروستدەکات تا سنوورە دەستکردەکانیش بڕووخێنێ.

ئەم بابەتە بۆ ئەوە نەنووسراوە تا مرۆڤ لەریفراندۆم بگات, بەڵکو بۆئەوە نووسراوە تامرۆڤ بەکاریبهێنێو پێی بگاتە حەقیقەت. ئەو حەقیقەتەی هەمووومان دەیزانین بەڵام چاومان لەئاستیدا دادەخەینو دەمانەوێ هەر بەشێوە کلاسیکییەکە بژیین کەئایندەش ئەوەی قەبووڵنییە, کەواتە ئەبێ ئێمە شتێکمان قەبووڵبێ کەئایندە قەبووڵیەتی.

ئیدریس ئیبراهیم

www.pertwk.com

پێشەکی

مافی راپرسی بۆ سەربەخۆیی نەتەوایەتی

لەکۆتایی مانگی شەشەمی 1991دا, کۆمیتەی ئەورووپا, کۆبوونەوەی هاوینەیان لەهێلسینکی, پایتەختی فینلەندە سازدا, کەلەپەرلەمانتارانی دەوڵەتەکان پێکهاتبوو. هاوکات لەگەڵ کۆبوونەوەکەدا, سلۆڤینیاو کرواتیا لە (6/25) دا بڕیاری سەربەخۆیی خۆیان راگەیاند.

تەنها چەند رۆژێك دوای راگەیاندنی سەربەخۆیی, سلۆڤانیا کەوتە بەر هێرشی فڕۆکەکانی سرب. لەسەرەتاوە بڕیاری کۆنگرەکە, وابوو قورسایی خۆی بخاتە سەر کێشەی دەوڵەتەکانی بەڵتیك, بەڵام لەئەنجامی رووداوەکاندا, کێشەی بەڵکان بووە خاڵی یەکەمی دەستپێکردنی وتووێژەکە, کەلەسەرەتادا زۆر بە پچڕپچڕی باسی لێوەدەکرا.

ئەمە بووەهۆی ئەوەی نوێنەرەکانی یوگوسلافیا, لەلایەن رۆژنامە نووسەکانەوە بکەونە ژێر پرسیارو سەرنج.

لەچاوپێکەوتنێکی تەلەفزیۆنیدا یەکێك لە نوێنەرەکانی سلۆڤانیا, ئەوەی راگەیاند, ئاخۆ هەڵوێستی جیهان چی دەبێت‌و داوای چی لەخەڵکی سلۆڤانیا دەکات بۆئەوەی ئەم سەربەخۆییە بسەلمێنن, ئاخۆ ئەوروپا گیانی چەند هاوولاتی سلۆڤانیای دەوێ بۆئەوەی دان بەم سەربەخۆییەدا بنێ؟

نوێنەرەکە ئەوەشی راگەیاند کەلەراپرسییەکەی 1990/12/23دا, لەسەدا هەشتاو هەشت (88٪)ی دەنگەکان بۆسەربەخۆیی سلۆڤانیا دراون. بۆیە سلۆڤانییەکان ماڤ خۆیانە داوای سەربەخۆیی نەتەوەیی بکەن, گەرچی یەکێتیی نێونەتەوەکانیش دوودڵە. و قسەکەرێکی سویدی بەناوی ئۆڤی برینگ (ove Bring) کەپسپۆرە لەماف مرۆڤدا. وتی سلۆڤینیاو کرواتیا, ئەو چەوساندنەوەیان لەسەر نییە, کەبەپێشبینیکردن دان بەبوونی دەوڵەتێکی سەربەخۆیاندا, بنرێت)).

راپرسی لەئەوروپا, لەنێوان ساڵانی 1920-1921و 1990 – 1991دا, راپرسیی خەڵك لە سلۆڤانیا, لەمانگی دوانزدەی 1990دا, یەکەم راپرسیی نییە, بەڵکو لە10/ 1920/10دا. سلۆڤانییەکان بەشداریی راپرسییەکی

www.pertwk.com

تریشیان کردووە, بۆ سەربەخۆیی لەخوارووی شێرنتا (ئێستا سەربە نەمسایە), بۆئەوەی دەنگبدەن, ئایا ئەم ناوچەیە دەگەڕێتەوە بۆکام دەوڵەت.

زۆربەی دانیشتووانی ناوچەکە سلۆڤاکین (واتە زمانی دایکیان سلۆڤاکی)یە. لە (69٪)دەبن. بۆیە راپرسییەکە بووە بەشتێکی سەرسوڕهێنەر, زۆربەی دانیشتووان واتە لەسەدا(59٪) دەنگیان بۆ ئەوەدا کەناوچەکە بگەڕێتەوە بۆ نەمسا.

لەبیست‌و دوو هەزار دەنگ, کەدەنگیان بۆ نەمسا دابوو, نزیکەی دە هەزار دەنگیان هی سلۆڤانەکان بوون, بۆیە لەدوای ئەم راپرسییە, ئەم دەنگدانە بوو بەپایەیەکی پتەو لەمێژووی نەمساداو ئەو سلۆڤانییانەی لە یۆگوسلافیا دەژیان‌و سلۆڤانییەکان ئەوەیان سەلماند کەکێشەکانی نێوان دەوڵەتەکان لەڕێگای راپرسیی خەڵکەوە چارەسەر دەکرێن.

ئەگەر لەم راپرسییە, وردبینەوە, دەگەینە ئەو سەرئەنجامە کە راپرسییەکەی 1920 هەوێنێکبوو, بۆ ئەوەی, لەدوای حەفتا ساڵ, هەمان نەتەوە, بێدوودڵی‌و بێترس لەبلۆکی کۆمۆنیستی لەئەورووپای رۆژهەڵاتدا, بڕیاری

سەربەخۆیی نەتەوەی خۆیان بدەن, بۆ دەوڵەتێکی سلۆڤانی. ئەمەبووەهەنگاوێکی گرنگ بۆ دانیشتووانی بەلتیك, کە لەداهاتوودا, وەك تاقیکردنەوەیەکی نوێو سەرکەوتووانە, بۆ سەربەخۆیی خۆیان کەڵکی لێوەربگرنو بوو بەنموونەیەکی کەم وێنە بۆ رێکخستنەوەی سیستمی دەوڵەتەکانی ئەوروپا , بەتایبەتی رۆژهەڵاتەکان.

راپرسییەکەی سلۆڤانیا لەساڵی 1990دا, یەکەم هەنگاو بوو بۆ گۆڕینی سنووری دەوڵەتەکانی یوگوسلافیای (کۆن)و هەروەها قانوونی گشتیی دەوڵەتەکە. دواتر سلۆڤانیا, کرواتیا, لیتوانیا, ئیستلاکر, لێتلاند, جورجیا, مەکدۆنیا, ئەرمەنیا, بۆسن – هێرگۆڤینا, هەروەها مۆنێنیگرۆ, راپرسییان ئەنجامدا. خەڵکەکە بەئازادی بڕیاری چارەنووسی خۆیان دیاریکرد, سەرەڕای ئەمەش خەڵکی مۆنتێنیگرۆ لەگەڵ راپرسییەکەدا, ئەوەشیان راگەیاند, لەداهاتوودا بەئارەزووی خۆیان ئەتوانن لەگەڵ (سرب)دا یەکێتی پێکبهێنن. بەڵام ئەوانی تر سەربەخۆیی خۆیان راگەیاند. وە چیکۆسلۆڤاکیا, پێشنیاری ئەوەیان کرد کەلەداهاتوودا لەرێگای راپرسییەوە, کێشەی خۆیان چارەسەربکەن, واتە کێشەی نێوان (سلۆڤاكو چیکەکانی).

www.pertwk.com

کۆمیتەی نێونەتەوەکان, رووبەڕووی یەکەم راپرسی بووەوە, وەبەشێوەیەکی زۆر هێمنو دیپلۆماسییانە, چاودێریکرد, زۆر وشیارانە بەوتەیەك کۆتاییان بەکۆنگرەکەی خۆیان هێنا, ئەمەش وتەکەیە "هەموو نەتەوەیەك ماڤی سەربەخۆیی هەیە", دوای ئەم کۆنگرەیە, لە 11ی ئاداری 1991دا, لیتوانیا سەربەخۆیی خۆی راگەیاند, بەم بۆنەیەوە وەزیری دەرەوەی سوید, ستێن ئەندرسن, وتی: "ماڤی رەوای سەربەخۆیی خەڵکی لیتوانیا, بۆ سەربەخۆیی نیشتمانیان, تەواو لەگەڵ بەندو بەڵگەنامەکانی هێلسینکیدا دەگونجێت" وەزیری دەرەوەی فینلەندە, بۆئەوەی پشتیوانیی وڵاتەکەی, بۆسەربەخۆیی لیتوانیا رابگەیەنێ, وتی "هەر نەتەوەیەك داوای سەربەخۆیی خۆی بکات, ئەبێ تەواوی سنوورەکان دیارییبکاتو بیانپارێزێ, بۆئەوەی لەلایەن دەوڵەتەکانی ترەوە دانی پێدا بنرێ).

لەداهاتوودا, جیهان رووبەڕووی چەند کێشەیەکی قووڵدەبێتەوە, لەئەنجامی ئەو بزاڤانەی خەریکن تەواوی شێوەی پێکهاتەکانی جەنگی سارد تێکدەشکێنن.

لەدوای پووچەڵکردنەوەی کوودەتای مۆسکۆ, لەمانگی ئابی 1991دا, بەهیچ شێوەیەك نەتوانرا ئەو راستییە

www.pertwk.com

بشاردرێتەوە, کە گۆڕانکارییەکان, بەرەو پێشەوە دەچن. هەرئەوەش بووەهۆی ئەوەی لە 1991/12/1دا, لەڕاپرسییەکەدا خەڵکی ئۆکرانیا سەربەخۆیی خۆیان ڕاگەیاندو هێندەینەبرد کۆمیتەی پاراستنی ئەورووپا (ESK) دانی پێدانا. ئۆکرانیا, زووتر قانوونەکانی بنچینەیی و سنوورەکانی خۆی دیاریکردبوون, مەرجەکان ئامادەبوون, بۆ سەربەخۆیی, سەرەڕای ئەوەی هێشتا تەواوی سنوورەکانی دەوڵەتەکانی بەڵتیك بەتەواوی نەکەوتبوونە ژێر چاودێریی خۆیان, بەڵام دان بەهەموویاندا نرا, ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆئەوەی تا ئەوکاتە هێشتا سوپای یەکێتیی سۆڤیەت لەبەلتیکدا مابوو, کە بەشێوەیەکی دینامیکانە, ئەو هەموو گۆڕانکارییانە ڕوویاندا بەڵام هێشتا پەردەی شانۆیی ڕاپرسیی سلۆڤانیا هەڵنەدرابووەوە, بۆئەوەی نەتەوە یەکگرتووەکان دانی پێدا بنێن. ئەمەش ئەگەر لەڕووی قانونییەوە بەراوردیبکەین, دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی لایەنێکی تر هەبوو زۆر بەتوندی دژی ئەم هەڵبژاردنەبوو, پڕوپاگەندەی سیاسیی بۆ دەکرد. سەرەڕای ئەمەش ئەم ڕاپرسییە زۆر وشیارانە بەڕێوەچوو, لەگەڵ تەواوی پرنسیپەکانی سەربەخۆیی نیشتمانی و سیاسەتی نەتەوە

یەکگرتووەکاندا کۆکبوو, نەبووە هۆی دروستکردنی هیچ کۆسپێك لەبەردەم نەتەوە یەکگرتووەکاندا. و دوور بوو لەئاژاوە, هەر ئەمەشبوو وای لەنەتەوە یەکگرتووەکان کرد, کەزۆر زوو دان بەبوونی دەوڵەتەکانی بەڵتیکا بنێت. بەڵام سلۆڤانییەکان, بەهۆی دانپیانەنانیانەوە, لەلایەن دەوڵەتەکانەوە زۆر بەگومانبوون لە مانڤێستی سەربەخۆیی خۆیان. لەڕووداوەکانی ئەم دواییەدا, ئەوەبوو, کەنەتەوە یەکگرتووەکان, ڕایگەیاند کە هەندێ نەتەوە بۆیان هەیە سەربەخۆیی خۆیان ڕابگەیەنن, بەڵام لەهەمان کاتدا هەندێکی تر مەرجەکانی سەربەخۆییان نیین, و ماف هەبوونی دەوڵەتیی خۆیان نییە. ئەو کێشە دیبلۆماسییەی, سەبارەت بە ماکدۆنیا ڕوویدا, نموونەیەکی ڕوونی ڕووداوەکانە, بەڵام تاکو ئێستا نەتەوە یەکگرتووەکان, بەرنامەیەکی ڕوونیان نییە بۆئەوەی دان بەبوونی دەوڵەتێکدابنێن, لەکاتێکدا کەخودی نەتەوەکە بڕیاری سەربەخۆیی خۆی لەڕاپرسییەکەدا دیاربکات. بۆیە پێویستە بەشێوەیەکی قووڵ و ڕوون لەڕووی مێژوویی و سیاسییەوە. بەسەر کێشەی ڕاپرسییەکەدا بچینەوە, و ڕووداوەکانی دوای یەکەم جەنگی جیهانی بەتەواوی هەڵسەنگێنین.

www.pertwk.com

هەروەها ئەو ڕووداوانەی لەکاتی سیستمی نیشتمانیی چەند نەتەوەیەکدا, لەدوای ساڵی 1900 هاتەکایەوە.

مێژوونووس‌و پیاوە زاناکان, ئەوە ڕووندەکەنەوە, کەئەورووپای پاش ڕەوینەوەی تارمایی جەنگی سارد, زۆر لەیەکچوونی نزیکی هەیە, لەگەڵ پێکهاتەی ئەوسادا. لەنێوان 1989 – 1992دا دەتوانین, چەند هێڵێکی تەریب بدۆزینەوە, واتە لەوکاتەوە کەیەکێتیی سۆڤیەتی سورو یوگوسلافیاو چیکۆسلۆڤاکیا لەبەریەك هەڵوەشانەوەو چەند دەوڵەتێکی شێوە نوێ لەئەوروپادا سەریانهەڵدا. بەڵام ئەبێ ئاگاداری ئەوەبین, کەهێشتا زۆر زووە, کەئێمە بتوانین بەتەواوی لێکۆڵینەوەیەکی تێروتەسەل لەسەر ڕووداوەکان بکەین, چونکە ئێستا ئێمە لەناو گەرمەی گۆڕانکارییەکاندا دەژیین. لەبری ئەوە با بەشێوەیەکی قووڵ دەستبکەین بەلێکدانەوەی پرۆسەی ڕووداوەکانی مێژوو هۆکارەکانی ڕاپرسی‌و پرنسیپەکانی مافی سەربەخۆیی نیشتمانی (نەتەوەیی). چونکە ئەو قسەو باسانەی ساڵانی 1918–1919 مشتومڕیان لەسەربوو, ئەوا جارێکی تر لەسەر شانۆ بەدیار دەکەونەوە.

ڕووداوەکانی دوای یەکەم جەنگی جیهانی لەڕووی نەتەوایەتییەوە دەستنیشانبکەین, بەڵگەکان‌و وشەکان بەڕوونی ئەو یەکگرتنەوانەمان بەبیردێننەوە دەتوانین زۆر بەئاشکرایی ئەو لێکچووانەی سەبارەت بەکێشەی جووڵانەوەی (ئۆلاند) لەبەڵگەکانی ساڵانی 1917–1921 دا, لەگەڵ بەڵگەکانی پەرلەمانتارەکانی سلۆڤانیا لە هێلسینك فوش, لە ساڵی 1991 دا بەراوردبکەین.

ئایا بۆچی داخوازییە ڕاستەکانی‌ئێمە ناسەلمێن, لەگەڵ ئەوەشدا کە زۆرینەی خەڵکی سلۆڤانیا لە ڕاپرسییەکی ڕەوادا, دەنگیان بۆ سەربەخۆیی‌دا؟! "قسەی یەکێك لە پەرلەمانتارەکانی سلۆڤانیایە بە بێخۆبەستنەوە بە هەرلایەنێکی داخوازییە نیشتمانی‌یەکانەوە)), جا چ جیاوازیخوازیبێ, یان خەباتی ئازادیخوازانە بێت, ئەبێ وەك خۆیان دەستنیشانیانبکەین, بەڵام دادوەرە کەللەپووچەکان. ئەوە ڕادەگەیەنن, کە مافی ڕەوای سەربەخۆیی نەتەوەیی (نیشتمانی) تەنها ئەوەیەکە لە پرەنسیپدا دژی سیاسەتی نێونەتەوەییە. بەڵام دوای یەکەم جەنگی جیهانی جووڵانەوەی ئۆلەند (oland)زۆر بەڕوونی ئەم ڕاستییەی سەلماند و نموونەیەکی بەکەڵکیشە. بەڵام بۆچی ئەمڕۆ مافی سەربەخۆیی نیشتمانی ئەبێتە هۆی لەدەستدانی سیاسەتی

www.pertwk.com

نێونەتەوەیی؟ بۆئەوەی لە چەقی پرەنسیپەکانی بگەین, پێویستە ئەم مافە لەشوێنی خۆیدا, واتە لە راستی پەیوەندییە مێژووییەکانی سیاسەتی نێونەتەوەییدا جێگەی بۆ بکەینەوە. ئایا بۆچی پرەنسیپەکان لەناو دۆخی سیاسەتی نێونەتەوەییدا ئەم مافەیان بەرەو دواوە گەڕاندۆتەوە؟ ئایا ئەم مافە لە مێژوودا چۆن بەکارهاتووە؟

خاڵی گرنگی سەرەتایی ئەوەیە, کە زۆربەی ئەو سیاسەتمەدارانە؟ لەسەرشانۆی سیاسەتی نێونەتەوەیی وازیدەکەن, هەموو ئەو شتانە نابینن کە خۆیان دەیانڵێن. ئەوەش ئەبێتە هۆی ئەوەی کە جیاوازییەکە بکەوێتە نێوان بۆچوون و لێدوان. لەگەڵ ڕێزماندا بۆ پرەنسیپەکانی مافی سەربەخۆیی نیشتمانی, ئایا پێویست نییە بەباوەڕێکی پتەوەوە بڕوانینە واتاو ناوەرۆکی پرەنسیپەکان؟ بەپێخۆشحاڵیشەوە دەڵێین کەهەڵسەنگاندنی پرەنسیپەکان باشترین بەڵگەنامەن و ئەوە بەرچاو دەخەن کە بەهۆیانەوە گەیشتوونەتە ئامانجە راستەقینەکانی خۆیان. دوای دووەم جەنگی جیهانی ئەم پرنسیپانە لە بازاڕی سیاسەتدا کارایانپێکراوە بەهەر شێوەیەك بێت, زۆر بەباشیش وەکو دروشمێکی گونجاو, ئامانجەکانی خۆیان پێکاون.

نەتەوە چییە؟

دوای یەکەم جەنگی جیهانی, تەوژمە نەتەوەییەکان هێڵێکی ناوەندی گۆڕانی شێوەی پرۆسێسەکانە, کە تاکو ئێستا درێژەی هەیە, بەئاشکرا مەبەستەکانی خۆیان لە هەمەشێوەی سەرچاوەکانی قانوونییەوە بۆ مافی سەربەخۆیی وتوون و, جەختیان لەسەرکردوون بۆ بەهێزکردنی کەسێتیی نەتەوەیی. ئالێرەوە ئێمە ئەورووداوە تراژیدیانەی لە یۆگۆسلافیاو لە خەباتی ئازادیخوازیی بەلتیکەکان و سلۆڤاکییەکان پەرە دەسێنن دەبیستین, کە زۆر بەراشکاوییەوە, داوای سەربەخۆیی و دەوڵەتی خۆیان دەکەن. وەك نموونەیەکیش, دەتوانین بڵێین خەڵکی (هەنگاریا) ئارەزووی ئەوەیانە کە مافی کەمایەتییە مەجەرەکان بدرێت لە (ترانسی لڤنین) Transsylvaninو سلۆڤاکیەن.

www.pertwk.com

پاش نەمانی پەردەی بلوکی کۆمۆنیستی، ئازادیی نەتەوەکان کۆمەلانی خەڵکی رۆژئاوا ناچار دەکات کە جارێکی تر بە بۆچوونە چەسپاوەکانی خۆیاندا بچنەوە بەرامبەر ئەورووپای رۆژهەڵات.

بۆئەوەی نموونە راستییەکانیان بۆ بەدیار بکەون، ئەبێ ئەو راستییە بزانن کە کۆمەڵانی خەڵکی چیکۆسلۆڤاکیا بۆ نەتەوەی چیکۆسلۆڤاکیا ناگەڕێنەوە، ئەبێ زۆر بەروونی جیاوازی لەنێوان نەتەوەی چیك و نەتەوەی سلۆڤاکیادا بکەن. بۆ نەتەوە نوێیەکان بانگەوازی رۆژئاواییەکان دەکەن، کە ئەو فاکتەرانەی فیدراسیۆن رووسیا دەیانخاتە روو بۆ یەکێتیی نەتەوەکانی لەناوچوارچێوەی یەکێتیی سۆڤیەتدا تەنها شتی سەرکاغەزن و لەراستییەوە دوورن.

رووسیا روو بەڕووی چەند کێشەیەکی نەتەوایەتی بۆتەوە، لە دوای ئەوەی کە چیچان –ئەنگۆش کە مافی ئۆتۆنۆمییان هەبوو، لە نۆڤەمبەری ساڵی 1991دا مافی سەربەخۆیی نەتەوەیان راگەیاند، سەربەخۆیی تەواویان سەلماند. دوابەدوای ئەوان، تەتەرستان لە 21ی مایسی 1992دا بە نزیکی لە 61٪ ی دانیشتووانیان دەنگیان بۆ سەربەخۆییدا، ئەمەش کێشەیەکی تر بوو بۆ رووسیا.

چیچانەکان و تەتەرەکان، دوای ئەوەی کە بۆرس یێلتسین لە ریفۆرمی ساڵی 1994دا دانی بەوەدا نا کە لەڕێگای راپرسیی گشتییەوە نەتەوەکان ئەتوانن چارەنووسی خۆیان دیاریبکەن، ئەوەیان راگەیاند کە بەپێی ئەم هەڵبژاردنە ئەتوانن بەتەواوی لەگەڵ مۆسکۆدا پەیوەندیان ببڕن و دەوڵەتی خۆیان دامەزرێنن.

دوای ئەوەی ناسنامەی نەتەوەیی بۆتە هۆیەکی سەرەکی بۆ ئەو گۆڕانکارییانەی لەکۆتایی سەدەی بیستەمدا لەئەورووپادا روودەدەن، هۆیەکە، پێویستە وتووێژ لەسەر چەمکی نەتەوەیەتی بکرێت کەچۆن لێکبدرێتەوەو تێیبگەین. دەبێ بزانرێ چۆن ئەوکارە سەختە لەگەڵ خودی مافی سەربەخۆییدا پێکەوە ببەسترێنەوە، ئەوەش بەتەواوی دیاریبکرێت کەکلیلی پرەنسیپی وشەی نەتەوە چۆن تێبگەین ئایا پرەنسیپەکە خۆی چییە؟.

مێژوونووسی بەریتانی ئی.جەی هۆبسبەون (E.j. Hobsbawn) بەشێوەیەکی گاڵتەجاڕانە، ئەوەی دەستنیشانکرد کە لێکدانەوەی کێشەی نەتەوایەتی گەشەی نەدەکردو نەدەژیا ئەگەر بەهەمان شێوەی یاسای پەلەوەرناسی لێکبدراباوە کەدەڵێت باڵندەکان یەکتر

دەناسنەوە. "ئالەوکاتەدا زۆر ئاساندەبوو کە نەتەوەیەك بناسیتەوە, کە حەزت لەناسینی باڵندە با" هەندێ پێوانی تایبەتی هەن بۆ ناسینەوە, لەوانە, زمان, نەژاد, ئایین, کەلتوور. مێژووی هاوبەش, بەپێی ئەم یاسایانە دەتوانرێ ناسنامەی نەتەوەکان دیاریبکرێت. هۆبسبەون لەوتەکانی خۆیدا دەڵێت کە ئەم پێوانە تایبەتییانە بۆ ناسینەوە بەسنین.

لەساڵی 1881 دا مێژووناسی ئایینی و رۆژهەڵاتناسی فەرەنسی ئێرنست رینان ئەوەی بەدیارخستووە, کەنەتەوە راپرسییەکی رۆژانەی خەڵکە, بۆیە پێناسە تایبەتییەکان تەواوکەری بۆچوونەکانن, کۆمەڵانی خەڵك خۆیان هەستی تایبەتییان هەیە, کە بۆ چ نەتەوەیەك دەگەڕێنەوە, بۆ نموونە فەرەنسییەکان و ئەوانەی بەزمانی فەرەنسی لەسویسرا دەدوێن, دەگەڕێنەوە بۆنەتەوەی فەرەنساو هەم بۆ نەتەوەی سویسرا. بۆیە زمان نابێتە پێوانەیەکی جێگیر بۆ ناسینەوەی نەتەوایەتی. پێوانەی پێکهاتەی مێژووی نەتەوە ئالۆزەو هەمە بابەتییە, لەگەڵ رێکخستنێکی ئاساییدا یەکترناگرنەوە, کە زۆرکەس چاوەڕێیەتی. لەجیاتی ئەوەی لەدەرەوەڕا هەوڵبدرێ کە کێ ماف ئەوەی هەیە ناو

www.pertwk.com

نەخۆینێتەوە, با وازبێنین کە گیانی رینان خۆی بە بەرزترین پێوانە ئەم پێناسەیە بکات.

وەك ناسنامەیەکی گشتی لەڕاستیدا نەتەوە زۆر کۆن نییە, نەتەوە ئەنجامی پرۆسیسێکی مێژووی نوێیە. لەئەنجامی هونەری چاپکردندا زمانێکی ستانداری خەڵك هاتنەکایەی پیشەسازی, شاری گەورەو چالاکیی پەیوەندییەکانی گواستنەوە لەدایکبوون. هاوشان لەگەڵ پەروەردەکردنی خەڵك و ئامادەکردنی پێداویستەکانی هەواڵدا, چەند کۆمەڵێکی نوێ پەیدابوون. مرۆڤ وشیارانە لەداب و نەریتی کۆمەڵی گوندنشین دەربازبوو.

لەهەناوی شارستانیەتدا چەند پێکهاتەیەك لەدایکبوون, کە زەمینەی پەیدابوونی نەتەوەیان خستەوە, کەئێمە ئیمرۆ باسی لێوە دەکەین. شارستانیەت, وەك ئەنترۆپۆلۆگی پێندیکت ئەندرسن وتی "ئەندێشەی هاوکاری" لێ لەدایکبوو.

ژمارەیەکی زۆری ئەندامەکانی نەتەوەیەك, هەرگیز چاویان بەیەکتر نەکەوتووە, بەڵام خۆیان بەئەندامی هەمان یەکییەتی هەمان نەتەوە دەزانن. نەتەوە یەکەمین شەپۆلی جووڵانەوەیە, کە مەوداکانی نەژادو زمان لەناو سیاسەتدا

www.pertwk.com

دیاریدەکات, نەتەوەیەك لەناو خەباتی سیاسیدا خۆی دیاریدەکات, کە دووربێت لەناوئاخنێکی تەنها نەژادیو زمان بۆئەوەی دەوڵەتی خۆی پێکبهێنێ. ئەم جۆرە هاوکارییە بەبێ هەبوونی زمانێکی نووسینی ستاندار, پێداویستییەکانی لەیەکگەیشتن, پەروەردەی خەڵك بەیەك شێوەو دامودەزگایەکی راگەیاندن ناکرێت.

لەڕاستیدا جیاوازییەکی زۆر گەورەیە هەیە, کەئەگەر یەك دەوڵەت ئەم پێکهاتەی داهێنابایە, وەك (فەرەنسا,سوید, ئیتالیا), یان ئەگەر پرۆسەی شارستانیەت, لەجیاتی ئەوە هەرەشەی لەئیمپریاتۆریەتی چەند نەتەوەیی بکردبا, وەك (نەمسا – هەنگاریا) بەدەر لەم جۆرە جیاوازییە, مرۆڤ دەتوانێ جیاوازی لەنێوان نیشتمانی نەتەوەیی و کەلتووری نەتەوەییدا بکات: وەك یاسای دەستی راست, مرۆڤ دەتوانێ بەدیارییبخات ئەگەر سێ دەوڵەتەکە حوکمڕانیی رۆژئاوای رووباری (راین) یانبکردبا و ئیمپریاتۆرەکە حوکمڕانیی رۆژهەڵاتی رووبارەکەی بکردبایە. کە تەنها یەك نەتەوە, دەوڵەتەکەی پێکبهێنابایە, کەزمانی تایبەتی خۆی هەیە, بۆ نموونە فەرەنسی, یان وەك ئیمپراتۆرەکە, کەلە کەلتوورێکی

هەمەچەشنە سەرچاوەی گرتووە کە بەیەك زمانیش دەدوێن, بۆ نموونە ئەڵمانی.

پرەنسیپی ماف سەربەخۆیی نەتەوەیی لەدوو شێوەی جیاواز لەوبۆچوونە سەرچاوە دەگرێت, کەماف سەربەخۆیی و پرەنسیپییەکانی نەتەوایەتییە.

کاتێ دەمانەوێ دەوڵەتێك پێکبهێنین, پرەنسیپییەکانی نەتەوایەتی لەماف سەربەخۆییدا زیاتر کێشەمان بۆ دروستدەکەن.

یوهان بلۆنشخ, کەخەڵکی سویسرایەو لێکۆڵەرەوەیە لەماف دەوڵەتدا بۆ نەتەوەکان, لەئەڵمانیا پرەنسیپەکانی نەتەوایەتی بەم شێوەیەی خوارەوە لێکداوەتەوە:

"هەموو نەتەوەیەك ماف هەیە دەوڵەت پێکبهێنێ, وەك ئەوەی کەمرۆڤایەتی دابەشکراوە بەسەر کۆمەڵێ نەتەوەدا, پێویستە جیهانیش دابەشبکرێت بەسەر چەند دەوڵەتێکدا, هەموو نەتەوەیەك دەوڵەتێکەو هەموو دەوڵەتێك نەتەوەیەکە".

ئەمە هەڵبەتە تەقینەوەی ئەوبیرەبووە بۆ سیاسەتی دابەشبوونی زمانی ئەڵمانی بەسەر چەند ناوچەیەکدا, لێرەدا زمان بەرزترین پێوانەیە بۆ کەلتووری نەتەوەیی

ئەڵمانەکان. ئەگەر ئەوە وەلا نەنرابایە, ئەوە هەموو ئەو نەتەوانەی دەوڵەتیان نییە, لەسەرتاسەری ئەوروپادا زۆر بەشێوەیەکی رادیکاڵانە داوایاندەکرد. بیری ئەوەی کەچۆن ئەوروپا لەپرەنسیپەکانی نەتەوایەتی دەگات, تاکو ئێستا لەگۆڕاندایە. بۆچوونی بلونشخ سەبارەت بەچەند نەتەوەیی, زۆر زەحمەت دانی پێدادەنرێ.

گەرچی (گۆسپامازین) لەساڵی (1857)دا لەئیتالیا نەخشەیەکی بۆ دەوڵەتی نەتەوەکانی ئەوروپا کێشا بوو, کە بریتی بوو لەتەنها 12 دەوڵەت, بەڵام دوای یەکەم جەنگی جیهانی ئەوروپا دابەشبوو بەسەر 26 نیشتمانی نەتەوەییدا ((چەند ساڵێك دوای ئەوە ئیرلەندە وەك دەوڵەتێکی ئازاد دامەزرا)).

www.pertwk.com

هەڵچوون

CHAMPAGNEKORKSMYTEN

ناسیۆنالیزم:- بریتییە لەچەمکێکی سیاسیی هوشیاریی هاوبەشی نەژادو زمان لەنێوان قەڵەمرەوێکی سنووردیاریکراودا. زۆربەی لێکۆڵەرەوەکان ئەوەیان راگەیاندوە, کە لەراستیدا ناسیۆنالیزمە, کە نەتەوەی تێدا لەدایکدەبێت, نەك بەپێچەوانەوە.

ئەم تیۆرییە, گەرچی چەند دژە بەڵگەنامەی داونەتە دەست), لەگەڵ تێبینیدا بۆ رووداوەکانی ئەم ساڵانەی کۆتایی, ئەو هۆیەیە کەرازیماندەکات دیاریبکەین کەناسیۆنالیزم بریتییە لەپەیوەندییەکی سیاسی لەدەرەوەی پرۆگرامێکی نەتەوەیی.

ناسیۆنالیزم لەئەوروپا, دوای ساڵی 1980 تایبەتمەندییەکی تری هەیە, ئەگەر بەراوردی کەین لەگەڵ سەدەی نۆزدەیەمدا. باشترین روونکردنەوە بۆ رووداوەکانی

ئەم دواییە ئەوەیە کەبەهەڵچوونی شەمپانیای بەراورد بکەین:- کاتێك تەپەدۆری سەری هەڵپچڕین, ئەوا دیکتاتۆری کۆمۆنیستی بەهەوادا دەفڕێ, پەستان لەسەر چەوسانەوەی بیری نەتەوایەتی لادەداتو دەتوانێ بەئازادی بجووڵێتەوە. روونکردنەوەکە هەندێ راستی هەن, لەهەمان کاتدا وێنەیەکی ئاسنمان پیشاندەدا.

خاڵی سەرەتایی ئەفسانەی هەڵچوونی شامپانیایە, ئەوەیە کە دیکتاتۆری کۆمۆنیستی هەستەکانی نەتەوەیمان بەتەواوی خنکادبوون, بەڵام ئەبێ ئەوەشمان لەبەرچاوبێت کەرژێمە کۆمۆنیستیەکان, کاتێك بێئومێد بوون, هەوڵیاندا ناسنامەی گەلەکان ئاشکرا بکەنو لەسەرپەتی ناسیۆنالیزمی وازیبکەن. هەڵبەتە ئەمە زۆر ناپەسەند بوو کە سەرکردەکانی مارکسییەت لەپێناو درێژەپێدانی سیاسەتی خۆیاندا دەیانویست ببن بەناسیۆنالیست, دوای ئەوەی کە لەئایدۆلۆجیەتی مارکسیستەکاندا ناسیۆنالیزم ئەوەبوو کە برژوازیەتیان پێتاوانباردەکرد,و بەشەقی برژوازیەتیان دەزانی.

لەهەمانکاتدا شەپۆلی ناسیۆنالیزم لەدوای ساڵی 1980 نموونەیەکی چاکە بۆ ئەوەی کەمەرجنییە ناسیۆنالیزم

www.pertwk.com

تیۆرێکی ئازادیخوازانەی گەلبێ, بەڵکو بەهەمان شێوە دەتوانرێ بەکاربهێنرێ وەك ئامرازێکی سیاسی بۆ رێکخستنەوەی کۆمەڵ.

ئەفسانەی هەڵچوونی شامپانیا لەبۆچوونەکانی دارێژراوی هەڵە سەرچاوە دەگرێت کە دەڵێت ناسیۆنالیزم تەنها هەستێکە. ناسیۆنالیزم لەڕاستیدا پێویستە وەك بەڵگەنامەیەکی (پرۆگرامێکی)سیاسیو وشیارانە تەماشابکرێت.

نیکۆلا شاوسکی لەرۆمانیاو تیۆدۆر زیفکۆف لەبولگاریا دوو سەرکردەبوون کەبەشێوەیەکی زۆر زیرەکانە ناسیۆنالیزمی- کۆمۆنیستییان بەکاردەهێنا.

سیاسەتی ئەوان زیاتر مەسەلەی نەتەوایەتیی لەرۆمانیاو بۆلگاریا بەرەوپێشەوە دەبرد, لەهەمان کاتدا حاشایان لەمەسەلەی کەمایەتییە نەتەوەکان دەکرد, بەناوی نوێکردنەوە, دەیانویست ترانسی لڤەن, کەدەکەوێتە ناو دەوڵەتی بوڵگاریا, بەتەواوی بسڕنەوە.

ناسیۆنالیزم شێوەیەکی چالاکانەیە بۆئەوەی وێنە ترسناکەکان بەدیاربخاتو پیشانبدات ((وەك کێشە ئابووریو لایەنە بێتواناکانی تر).

لەڕۆمانیا هەنگارەکان, لەبوڵگاریا تورکەکان, لەسربیا کرۆئاسەکان‌و لەکۆسۆفۆ ئەلبانەکان چەند وێنەیەکی ترسناکن, ئەم وێنە ترسناکانە لەلای ناسیۆنالیزمەکان نوێنین, بەڵکو لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا رووسەکان هەڕەشەیان لە ناسیۆنالیزمی فینلەندە دەکرد. لەسەدەی نۆزدەیەمدا لەبۆمان (Bohmen), چیکەکان‌و ئەڵمانەکان بەنۆرە هەڕەشەیان لەیەکتر دەکرد. لەنیوەی سەدەی نۆزدەیەمدا ناسیۆنالیزمی چیکەکان لەدایکبوو, وەك بەرەنگاربوونەوەیەك دژی دەسەلآتی ئەڵمانیا, لەنیوەی تری سەدەکەدا, ناسیۆنالیزمی ئەڵمانیا گەشەیکرد کەبەرەنگاربوونەوەیەکبوو دژی ناسیۆنالیزمی چیك.

www.pertwk.com

پرەنسیپەکانی مافی سەربەخۆیی نەتەوایەتی

پرەنسیپەکانی مافی سەربەخۆیی نەتەوایەتی شتێکی نوێ نەبوو بۆ نوێنەرانی بەشداربوو لەکۆنفرانسی ئاشتیدا لەپاریس ساڵی 1919. پرەنسیپەکان تاکو ئەوکات دوو رەگی مێژوویان هەبوو, کە کۆمەڵێك کێشەیان لەگەڵ خۆداهێنابوون.

هێڵە بنچینەییەکانی ئەم پرەنسیپە لەناو بیری سەربەخۆیی گەلاندا لەشۆڕشی فەرەنسەو ئەمەریکا ریشە دەگرێت, بەلآم بەپێی مانەوەی سنووری دەوڵەتەکان باسی لێوە نەکرا. بۆیە داخوازی بۆ مافی سەربەخۆیی داخوازییە بۆ دیموکراسی.

نموونەیەکی زیندووی ئەمە ئەوەیە لەخاڵی سێیەمی قانوونی فەرەنسەدا بڕیار لەسەر ئەو مافە دراوە, ئەم قانوونە راستترین نموونەی یەکێتیی نیشتمانی‌و نەتەوەیی

فەرەنسییە, کە لەسەردەمی رۆمانتیکی هێڵی نەتەوەیی کەلتووری ئەڵمانیادا پەیدابوو.

ئەم هێڵەبوو لەسەردەمی ناسیۆنالیزمداو لەنیوەی دووەمی 1800دا گەورەترین سەرکەوتنی بەدەستهێنا. ئامانجی نەتەوەیی– کەلتووری ماکی تەقینەوەی داخوازییەکانی ئەوکاتە بوو:– هەموو نەتەوەیەك ماڤی ئەوەی هەیە خۆی دەرباز بکات لەژێر ئیمپراتۆریەتی هەمە نەتەوەییدا, بۆئەوەی بتوانێ دەوڵەتی خۆی دروستبکات, یان ئازادبێت لەژێر سایەی چ دەوڵەتێکدا بژی. مرۆڤ پێویستە خۆی چارەنووسی خۆی دیارییبکات.

بۆچی پرەنسیپەکانی ماڤی سەربەخۆیی نەتەوەیی دوای یەکەم جەنگی جیهانی بەدیارکەوتن؟ 14 خاڵەکەی سەرکردەی ئەمەریکی ویڵسن وەك سیمبوڵ کاریگەرییەکی گەورەبوون بۆ پرەنسیپەکان. لەو خاڵانەدا سەرۆك کۆمار داوایکرد کە پۆڵۆنیا ببێتە دەوڵەت, ئەلەسکا– لورینا بۆ فەرەنسا بگەڕێتەوە, کۆمەڵەی نەتەوەکان دروستبکرێت. گرنگترین پشتیوانی بۆ ماڤی گشتیی سەربەخۆیی نەتەوەکان لەم چوار خاڵەدا لەلایەن ویڵسنەوە لە 1918دا دیاریکرا.

www.pertwk.com

دوای یەك مانگ کۆمیتەیەك بۆ ئەم خاڵانە پێکهات, لەو پرەنسیپانەدا ئەوەشی دەستنیشانکرد کەنابێت خەڵك, یان پارێزگا لەسنووری خۆیان دەرچن, ویڵسن هەروەها ئەوەشی دەستنیشانکرد کەهەموو ئەو پەیمانانەی لەقەڵەمڕەوەکانداو لەئەنجامی شەڕدا دەبەسترێن, ئەبێ بەئارەزووی دانیشتوانبن, نەك ئەنجامێکبن لەسازش, یان داخوازیی نێوان دوو دەوڵەتە شەڕ خوازەکە. ئەم پرەنسیپانە وادەهاتنە بەرچاو کەدەرگا بخەنە سەرپشت بۆ جووڵانەوە نەتەوایەتییەکانی دوای نیوەی سەدەی نۆزدەیەم کە بەشێوەیەکی باش بەرەو پێشەوە چووبوون.

پرۆگرامی ئاشتیی ویڵسن, لەجیهانداو والێکدرایەوە کەلەڕووی سیاسییەوە ئەبێ لەلایەن هاوپەیمانەکانو دەسەڵاتە ناوەندییەکانەوە دانی پیابنرێ.

ئەڵمانیا بڕیاریدا, لەجیاتی پەیمانی ئاشتی پەیمانێکی شەڕ وەستان مۆربکات بۆئەوەی لەپرەنسیپەکانی ویڵسن خۆی دەربازبکات. بۆچوونەکانی ویڵسن بەشێوەیەکی زۆر خراپو چاوەڕواننەکراو بەدیار کەوتن. بگرە تەنانەت وەزیری دەرەوەی ئەمەریکا رۆبێت لانسینگ, لەکاتی کارەکانی کۆنفرانسی ئاشتیدا سەری سوڕماو زۆر

www.pertwk.com

ڕەشبینبوو لەوەی کەئایا پرەنسیپەکانی ماڤ سەربەخۆیی نەتەوایەتی لەڕاستیدا چین! کێشەیەك لەنێوان قانوونەکانی بنچینەیی و قانوونەکانی نەتەوەیی – کەلتووری لەسەر مەسەلەی ماڤ سەربەخۆیی لەکۆنفرانسی ئاشتیدا لەپاریس دروستبوو. جوولانەوەی نەتەوەکانی ئەوروپا لەقانوونی نەتەوەیی– کەلتووری سەرچاوەی گرتبوو, بەلام سەربەخۆیی ویلسن چەمکێکی بنچینەیی قانوونی رووتبوو.

بەلام ئەوەی گرنگە ئەوەیە کەوتوویژەکانی ئێستا لەمەڕ ماڤ سەربەخۆیی و نەتەوەیی, تەنها لەدیدی بۆچوونەکانی ویلسنەوە سەیر نەکرێن. پێویستە یەکێتیی نێو نەتەوەیی خاڵی تێڕوانینی تایبەتی هەبێ و, بەتوندی خەباتبکات بۆئەوەی لەو کێشانە دەربازبێت کەلەپرنسیپەکانی ویلسندا هەن.

لەبەیانامەی کۆبوونەوەی سکرتاریەتدا, لە (1960/5/4)دا, سەبارەت بەماڤ سەربەخۆیی نەتەوەیی تەنها باسی ئەوەکراوە کەپەیوەندیی بەمەسەلەی نەهێشتنی سیستمی کۆلۆنیالی هەیە, ئەگەر بەوردی تەماشا بکەین ئەم بڕیارە تەنها سڕینەوەی خۆلی کۆلۆنیالیزمی قەڵەمڕەوەکانە, نەوەك زۆر جیاوازی هەیە لەئیدارەکردنی دەوڵەتەکاندا

لێکدانەوەیەکە تەنها لەلایەن دەوڵەتە زلهێزەکانەوە, کەلەم دواییەدا هاتبوونە کایەوە, دانی پیادادەنرا, وەك یەکێتیی سۆڤیەت و ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا..

بەگوێرەی دەقی بەیاننامەی (U.N) نابێت باسی کێشە ناوخۆییەکان و ماڤ بڕیاردانی سەربەخۆیی و ماڤ جیابوونەوە بکرێت, قانوونی (پێوانی ئاوی سوێز) تەنها لێکدانەوەیەکە بۆ قەڵەمڕەوی کۆلۆناڵەکان. بەلام لێکدانەوەی (U.N) لەسەر پرەنسیپەکانی ماڤ بڕیاردانی سەربەخۆیی, وەك هی ویلسن تەنها منالی ناو بێشکەن, ئایا دەبێت ئەو سۆڤینیزمە کەلەچوارچێوەی بۆچوونەکانی شەڕی ساردی جیهانیدا لەدایکبووەو ئەو هەلومەرجانەی ئێستا لەئەوروپا لەئارادان, بەهەمان پێوانگە کۆنەکان بپێورێن؟ خاڵێکی گرنگ ئەوەیە کەگەلانی ئەمڕۆ داوای ماڤ سەربەخۆیی ئەکەن, بەبێسەرنجدان لە ماڤ بڕیاردانی دەوڵەتەکان.

پسپۆڕی لێکۆڵەرەوەی گەلناس میکایل پۆمێرنك وتوویەتی:هەموو گفتوگۆکان لەسەر کێشەی ماڤ سەربەخۆیی بڕیاردان, لەراستیدا لەڕووی قانوونییەوە هیچن, لەگەڵ ئەوەشدا کە هەستێکی بەرفراوان هەیە بۆ ماڤ سەربەخۆیی بڕیاردان, ئەم هەستە بەرفراوانە زۆر جێگای سەرسوڕمانە بۆ زۆربە, لەگەڵ ئەوروپای ئەمڕۆشدا.

www.pertwk.com

گۆڕانکارییەکانی 1917 – 1921

گۆڕانکارییەکانی سەردەم, لەراستیدا باسیان لەوە دەکرد کەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی گەورە کۆتاییهات, هەم لە رووی سیاسییەوە, هەم لەڕووی ئایدۆلۆجییەوە. لە یەکەم جەنگی جیهانیدا بەکردەوە هەر چوار ئیمپراتۆریەتەکە شکستێکی کوشندەیان خواردبوو, ئەڵمانیای هۆهیتزیل (Hohgnzll)و رووسیای رۆمانۆف, تەنها لەچوارچێوەی سنوورەکانی خۆیاندا بەکزی درێژەیان بەژیان دەدا, نەك وەك ئیمپراتۆریەت, دوو ئیمپراتۆریەتەکانی تر, ئیمپراتۆریەتی هبس بۆرك (Habsburg)و عوسمانییەکان لەبەریەك هەڵوەشابوون. زنجیرەیەك دەوڵەتی نەتەوەییان لێکەوتبۆوە, دەوڵەتی عوسمانی زۆر لەمێژبوو لەسنووری ئەوروپادا بەتەواوەتی پەکیکەوتبوو.

پەرەسەندنی رووداوەکانی یەکەم جەنگی جیهانی لەساڵەکانی 1917 – 1918دا, دەتوانین زۆر بەجوانی

لەگەڵ رووداوەکانی کۆتایی جەنگی سارددا, لەساڵەکانی 1988–1989 دا بەراوردیانبکەین. مرۆڤایەتی چاوەڕوانی ئەو هەموو گۆڕانکارییەی نەدەکرد ئامادەنەبوو بۆی, کەدەبوو لەساڵەکانی داهاتوودا سەرۆکایەتی بکات بۆ یەکگرتنەوەی ئەڵمانیا. کاتێ باڵوێزخانەی ئەڵمانیای رۆژئاوا لەپاییزی ساڵی 1989 دا لەناوشەپۆلی پەنابەرەکانی ئەڵمانیای رۆژهەڵاتدا, ئێرك هۆنیکەر (Erich honecker) دەسەڵاتی لێسەندرایەوەو ئگۆن کرێنز (Egeon Krenz) لەچاو trووکاندنێکی سەرسوڕهێنەردا رایگەیاند کە شوك پۆنت شارلی (Checkpoint Charlie)بکرێتەوە. لەناکاو کۆمەڵێك بارودۆخی چاوەڕواننەکراودا هاتنە کایەوە. گەشەکردنی رووداوەکان تەزوویەکبوو بەلەشدا کەکاریگەریی گەورەو بچووکیان هەبوو.

هەمان خۆشی لەسەرەتای یەکەم جەنگی جیهانیدا, چاوەڕواندەکرا, دوای ئەو گۆڕانکارییە گەورانەی لەئابی 1914 دا روویاندا, کۆمەڵانی خەڵك وایان بەبیردا دەهات کەهەرچی زووە دەست بەشەڕ دەکرێتو بەپێی دیاردەکان هەموو شتەکان کۆتاییان پێدێت. بیریان لەوە دەکردەوە

کەئەوروپایەکی بێ قەیسەر لەڤییەنناو بەرلین, ستاد پترسبۆرگی بێ تسار, وا خەریکە وەك ئەندێشەیەك خۆی نزیکدەکاتەوە.

زۆربەی نەتەوەکانی چوارچێوەی ئیمپراتۆریەتی هەبس بورگ, واتە نەمسا- هەنگاریا خۆیان لەرێکخراوەکاندا رێکخستبوو, داوای سەربەخۆییان دەکرد, هەندێ جار خەونەکانیان لەدەرەوەی ئەو هەیکەلەدا دەبینین. هەندێکیان داوای ئۆتۆنۆمییان دەکرد لەناو چوارچێوەی ئیمپراتۆرەکەدا, ماڤ سەربەخۆییان بەشتێکی نا واقعی و بیرلێنەکراوە دەزانی.

تێڕوانینی چیکەکان و چەندین نەتەوەی تریش بۆ شێوەیەکی دەسەڵات کەخۆیان بەڕێوەیببەن, لەناو چوارچێوەی ئیمپراتۆریەتی سیاسەتی (هەبس بورگ)دا لەسەدەی نۆزدەیەمدا, نموونەیەکی زیندووی ئەو واقعە بوو. هیچ داوەرێکی واقعیانە چاوەڕوانی ئەوەی نەدەکرد کەبنەماڵەی هەبس بورگ دەسەڵاتی خۆی لەناوجەرگەی ئەورووپادا لەدەستبدات. لەمانگی ئابی 1914دا کەس داوای سەربەخۆیی دەوڵەتی نەدەکرد. توماس گی. مەسارك, کە یەکەم سەرکۆماری چیکۆسلۆڤاکیا بوو, لەزۆربەی

www.pertwk.com

راگەیەنراوەکانی خۆیدا لەکۆتایی 1890دا ئەوەی راگەیاندووە کەشتێکی مەحاڵە داوای سەربەخۆیی نیشتمانی بکرێ. مەسارك لەجیاتی ئەوە سوودی لەتیۆرەکانی مێژوونووسی نەتەوەیی چیك, فرانتسك پلاکیس (Frantisek Palackys) وەردەگرت, کەلەساڵی (1848) داوای دەوڵەتێکی فیدراڵی نەمسای دەکرد. پلاکیس لەپێشنیارەکەیدا ئەوەی روونکردەوە کەدەوڵەتێکی فیدراڵی ئەبێ لە 8 ویلایەت پێکبێت. بەمشێوەیەی خوارەوە, ویلایەتی بۆمان- کرۆن (بومان, مێرن,شلین) وە سەرووی هەنگاریا (سلۆڤاکیەن)ئەبێ ویلایەتی خۆیان پێکبێنن.

بۆچوونەکانی پلاکیس, ئەوەیان بەدیارخست کەچیکەکان و ئەڵمانییەکان ویلایەتی بۆن (Bohn) ئەبێ رێکخراوی قانوونیی خۆیان هەبێ , نەك سنوورێکی ئۆتۆنۆمیی نەتەوەیی. ئێدوارد بێنز, کەیەکەم وەزیری دەرەوەی چیکوسلۆڤاکیا بوو, لەدوایی بوو بە سەرەك کۆمار لە تێزنامەی (ئوتروحە) دکتۆراکەیدا لەزانکۆی دیون (Dijon) ساڵی 1908, داکۆکی لەبۆچوونەکانی پلاکس کرد. تەنانەت لە (14) خاڵەکانی ویڵسن باس لەدەوڵەتی

سەربەخۆیی چیك نەکراوە, ئەوە نەبێ کەهەموو نەتەوەکان لەچوارچێوەی نەمسا – هەنگاریادا پێویستە ئۆتۆنۆمی راستەقینەیان هەبێت. ئەبێ هەست بەوە بکەین کە وێلسندا ویستوویەتی نەمسا – هەنگاریا, لەدوای یەکەم جەنگی جیهانی, لەچوارچێوەی فۆرمێکی لەو شێوەیەدا بمێننەوە. جابۆیە گرنگترین شت ئەوەیە کە وتووێژەکانی یەکەم جەنگی جیهانی لەمەڕ ماف سەربەخۆیی کەپێشنیار کرابوون, وەك شتێکی سەرسوڕهێنەر ئاشکرا بکرێن. زیرەکترین کەس ئەوەیە کەزۆر بەتوندی بەگژ ئەو چارەسەرانەدا بچێتەوە کەبەڕۆژ خەونیان پێوە دەبینێ و, بێتە بەرەی راستی و لەئەوروپا وەلەسەر مەشقی فۆرمێکی نوێ وازیبکات بۆ چارەسەری کێشەکان کە تاکو ئێستا کەس بیری لێنەکردۆتەوە. لەزۆربەی کاتەکاندا, دەرفەتەکانن کەبڕیار دەدەن. لەکاتێکدا پلاکیس خۆی لەژیانی دەربەدەریدا لە لەندەن, پاریس, ئەمەریکا, دەدیتەوەو, قانوونە بنچینەییەکانی بۆ دەوڵەتی چیکۆسلۆڤاکیا دادەڕشتن, گەورەترین دوژمنی سیاسیی ئەو کارێل کرمائر (Karel Kramar)بوو کەدواتر بووە سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران و لەزیندانی پراگ توندکرابوو. ئامانجەکانی ئەویش

بریتیبوون لەئیمپراتۆریەتی گەورەی سلاڤ, کە پۆلۆنیاو تساریسلاندیش بگرێتەوە.

بەخێرایی و زۆر بەتوندی, ناوەڕۆکی گۆڕانکارییەکان مرۆڤ دەخەنە سەماو دوو دڵی. بێجگە لەوەش ئەبێ لەڕووی دەروونیشەوە مرۆڤ هەست بەوە بکات کەلەهەمان کاتدا زۆر لایەن هەن لەناو چوارچێوەی نێو نەتەوەییدا هەوڵدەدەن لەپێناو قازانجە تایبەتییەکانی خۆیاندا. هاوپەیمانەکانی یەکەم جەنگی جیهانی, بەهیچ شێوەیەك بیریان لەیەکێتیی بەرەیەك نەکردووەتەوە, هەرچەندە گەلێك جار بیرۆکەی وەهایان دەخستەڕوو. بۆئەوەی وای نیشاندەن کە داواکاری ئەم جۆرە یەکێتییەن, زۆرجار لەپەنای پەردە داڕزیوەکانی خۆیاندا سازشێك مۆردەکرد. ئایا لەو بارودۆخەدا هیچ جێگایەکی چاوەڕواننەکراو نییە کەتاکە کەسێك پێشڕەوایی ئەم هیوایانە بکات؟ رووداوەکان بخاتە ژێر کاریگەریی خۆی, 14 خاڵەکانی ویلسن وەك رۆژی رووناك ئەوە دەسەلمێنن کە بارودۆخەکە لەژێر دەسەڵاتی ئەودابووەو ئەندێشەی بیرەکانی لەناو شەوێکی ماندووکەرانەدا زۆر ئاساییە کەخەڵکی ئەوروپا پێشوازییان لێبکا. ویلسن لەئاشتییەك دەدوا کە ئاشتییەکبێ بێسەرکەوتوو و دۆڕاو.

هارۆڵ تیکۆڵسن کەدیبلۆماتێکی بەریتانیبوو, لەکۆنفرانسی ئاشتی, لەفەرەنسا خۆی گەواهیی بۆ ئەم راستییە دەدا کەبیرەکانی ویڵسن لە یەکەم جەنگی جیهانیدا چ کاریگەرییەکی گەورەیان هەبووە. وتوویەتی: (ئەو سەرکردەیە نەك وەك تەنها سیاسییەك, بەڵکو وەك مرۆڤێکی مەزن بۆ تیۆرێکی سیاسیی نوێ) هەریەکەم کاریگەریی سەرکردەی ئەمەریکی بوو, کەوای لەنیکۆڵسن کرد بڵێت (من نەك تەنها باوەڕم بە 14 خاڵەکانی ویڵسن‌و چوار پرەنسیپەکانی هەیە, بەڵکو ئەبێ لەداهاتوودا لەکۆنفرانسی ئاشتیدا شوێن بۆ پرۆگرامەکەشی بکرێتەوە))

نیکۆڵسن لەکتێبی خۆیدا لەساڵی 1919 دا دەڵێت, من زۆر دوو دڵ بووم لەویڵسن, ئەویش مرۆڤێکی ئاساییە, ئەو کەسەش نییە کە شوێنی تایبەتی هەبێ لەسیاسەتدا, بەڵام کاریگەریی ئەو بۆمن لەپرۆژەی ئاشتیدا, شتێکی راستبوو, چونکە (باردۆخی) ئەوکاتەی ئەورووپا وایدەخواست, واتە ساڵانی 1918 – 1919, لەوساڵانەدا, ویڵسنیان وەها دەهاتەپێشچاو کە مێشکی داڕشتنەوەی یاساو قانوونبێت لەئەورووپادا.

www.pertwk.com

هەموو داخوازییەکانی بۆ پرانسیپییەکانی ماف سەربەخۆیی و راپرسیی خەڵك بۆ ئەنجامدانی ئەم داخوازیە, وا لێك دەدرێنەوە کە نیکۆلسۆن زۆر بەڕاستی بارودۆخی ئەوکاتەی ئەورووپای هەڵسەنگاندبوو, ویڵسن لە ساڵی 1918دا لەئەورووپا هیوایەکی نوێی لەلای خەڵك دروستکردبوو.

ئێمە دەتوانین وێنەیەکی تری راست‌و هەستپێکراو لەڕێڕەوی ڕووداوەکان هەڵهێنجین‌و لەگەڵ پڕۆژەی ئاشتی ویڵسندا لەپەیوەندییە سیاسییەکانی ئەوکاتەدا دیاریبکەین. ئەوە هیچ جێگای سەرنج نییە کە رۆڵی ویڵسن لە وتوێژی ئاشتیدا, لەنێوان ئەڵمانیاو روسیادا لەبرست – لیتۆفیسك دیاریبکەین‌و بەشتێکی نایابی بزانین. ویڵسن تەنها سەرکردەیەك نەبووە کەداوای ئەم مافانەی دەکرد, بەڵکو (لینین)یش داوایدەکرد خەڵکی ئەورووپا ماف سەربەخۆیی نەتەوایەتی بەشێوەیەك دابڕێژن.

خاڵ‌و پرەنسیپەکانی ویڵسن راستەوخۆ زۆر وشیارانە وەك زەنگێك رووڵەهێزی ئەورووپای رۆژئاوا دەکەن بەرامبەر بەخەتەری تیۆری شۆڕشگێڕانەی بەڵشەوییەکان. زەنگی ویڵسن هەروەها داواکارێکیشبوو بۆ نوێکردنەوەی

www.pertwk.com

لیبراڵیەتو هێزى ئەوروپا, بەتایبەتى لەئەڵمانیا. وێنەیەکى ترى روونى ویلسن بۆ قانوونەکانى بنچینەیى مافى سەربەخۆیى بڕیادان, لەوەدا بەدیار دەکەوێت, کەگۆڕانکارییەکانى رژێمى ئەڵمانیا بەشێوەیەکى دیموکراتیانە بوون. ویلسن ئاشتییەکى نەئەویست کەسەرکەوتنو ژێرکەوتنى تێدابێت, بەلاّم خۆى دۆڕاو نەبوو.

لەدواییدا ئەوەیان راگەیاند پەیمانى (فارسیل)کە ویلسن خۆى ئەندامبوو تیایدا, تاکو بەئەنجامگەیاندنى فاکتەرەکانى راستەوخۆبووەتە هۆى هەڵگیرسانى دووەم جەنگى جیهانى.

پرەنسیپەکان لەبوارى کارکردندا

هاوپەیمانەکانو دەستەڵاتە ناوەندەکان (زلهێزەکان)پێکەوە, لەئەنجامدا چوون بەپیر پرۆسیسى ئاشتییەوە کەسەرچاوەى لەپرۆژەى ئاشتیى (ویلسن)ەوە گرتبوو. بەلاّم لەژێرەوە ئەم پرۆژەیە جۆشدەدرا, کە گوایە کەموکوڕى هەیە لەپرنسیپەکانى ویلسندا, چەندین کەس, دەستەپاچە وەستابوون, کاتێك مافى سەربەخۆیى نەتەوەکان, هاتەگۆ(قسەکردن). نموونەى یاریکردن بەدەستەڵات لەپشت پەردەکانەوە, ئەوەبوو کاتىَ, هێڵى دیاریکراوى سنوورەکان, هاوکات لەگەڵ پەیمانى جەنگ وەستاندنى نێوان نەمساو ئیتالیا, بەگوێرەى پەیمانى نهێنیی لەندەن سالّى 1915 جێبەجىَ کرابوو, لەخودى پەیمانەکەدا ئەوە لەدایکبوو, کەزمانى لەیەك گەیشتیان هەبىَ لەکاتى جەنگدا لەگەڵ ئیتالیا. ئەمەریکا نەچووە ناو شەڕەوە تاکو سالّى 1917, بۆیە لەم پەیمانەدا بەشدار نەبوو. ئەگەر هاوپەیمانەکان لەسەر بەڵێنەکانى خۆیان

www.pertwk.com

مابان، کە لەپەیمانەکەدا هاتوون، ئەبوایە، ئەو ناوچانەی ئیتالی نین، بگەڕابانەوە بۆ ئیتاليا، وەك ناوچەکانی ئیسترین و دال ماتن (کەبۆ کرۆ ئاسیەکان گەڕایەوە)، وە باشووری تیرۆن، کەبەزمانی ئەڵمانی قسەدەکەن. ئەبوایە پرەنسیپەکانی ویڵسن، بێ ناوەڕۆك گۆڕدرابان بۆ شتێکی جوان. ئەو وتووێژانەی لەپشت واشنتۆن – لەندەن – ڕۆماو پاریسەوە لەدایکبوون، بەشێکی زۆریان لەلایەن ئەو ئەکتەرانەوە نەزانرابوون کە پرەنسیپەکانی ماڤ سەربەخۆیی نەتەوەیان دەخستەڕوو. ئەوانە هەر پێشەوەی شانۆگەرییەکانیان دەدیت.

لەئەنجامی لێکدانەوەی پرۆژەی ئاشتیی ویڵسندا لەلایەن زۆربەی سەرکردەکانی چەند نەتەوەیی (هەمە نەتەوەیی)–یەوە، لەڕووی سیاسییەوە ئەوپەڕی توانایان بەکارهێنا بۆ پێشێلکردنی مافەکان. داخوازی بۆ ماڤ سەربەخۆیی، بەیاننامەکانی ئازادیی سەربەخۆ، قەلەمڕەوە داگیرکراوەکان، یەکێتی نەتەوەکان وپەیمانی شەڕ وەستاندن، هەموو بەیەکترەوە بەندن. لەکتێبی قوتابخانەکان، فێری ئەوە دەبین کە جەنگ یارییەکبوو لەنێوان ساڵانی 1914–1918 دا. بەڵام مەسەلەی هێزە چەکدارەکان، تاکو کۆتایی ساڵی

1920، لەهەموو ماڵێکی ئەوروپادا. هەمیشە باسی لێوە دەکرا. ئەو گۆڕانکاریانەش کەلەساڵەکانی 1917–1921 دا بەدوای یەکتردا هاتن، زۆر سەخت و واقعیبوون.

تاکو پرۆگرامەکە بەتەواوی ئەنجامنەدرا کۆنفرانسی ئاشتی، ئاشکرا نەکرا.

دۆڕاوەکانی شەڕیش بانگهێشتنەکران بۆ فەڕەنسا، تاکو ئەوکاتەی پەیمانی ئاشتی بەتەواوی ئامادەکرا بۆ مۆرکردن. لەوکاتەدا لەناکاو پیاوە سیاسەتمەدارەکان لەسەر مێزی وتووێژ ئامادەبوون، بەبێئەوەی بەتەواوی ئاگاداری ناوەڕۆکی پەیمانەکە بن. لەسەرەتای کردنەوەی کۆنفرانسی ئاشتیدا، ئەمەریکییەکان زۆر ئازاو بەجەرگانە بۆ ئەو ئامانجە ڕاستییانە چوون بەگوێرەی توانا چەند دەوڵەتێکی نەتەوەیی دیار بکەن. لەناو ئەو نەتەوە تێکچرژاوانەی ئەوروپادا کێشانی سنوور بەگوێرەی پرەنسیپی نەتەوەکان زۆر سەختبوو، سەبارەت بە کێشەی سنوورەکان ویڵسن لەپاریس وتی ((ئەگەر من بەتەواوی شارەزاو ئاگاداری ئەو هەموو نەتەوانەبام هەرگیز خۆم لەقەرەی ماڤ سەربەخۆیی نەتەوەکان نەدەدا)).

باشترین چارە بۆ ڕێکسختن‌و داڕشتنی سنوور ئەوەبوو کەپشت بە ئامارێکی دانیشتوان ببەستن‌و زمانی دایکیشیان دیارییبکەن.

بەڵام, ئەم ڕێبازە ڕووبەڕووی کێشەیەك بووەوە, ئەویش ئەوەبوو بەگوێرەی ئەو ئاگادارییانەی لەسەر دانیشتوان هەبوون, بەتایبەتی لەئەڵمانیا, نەمسا, هەنگاریا, ئەم ئامارە زۆر کۆنبوو هی ساڵی 1910 بوو, بێجگە لەوەش, لەمیانی شەڕەکەدا بارودۆخی ناوچەکەو دانیشتووان زۆر گۆڕابوو. بۆیە بەدوای ڕێبازێکی تری شیاوتردا گەڕان بۆئەوەی بەتەواوی جێگای باوەڕپێکراوی خەڵکبێ, خەڵك خۆی دواڕۆژی خۆی‌و ئەو دەوڵەتە دیارییبکات کەحەز دەکات تیایدا بژی, ڕێگاش بگرێ لەشەڕو پێکدادان لەنێوان نەتەوەکاندا.

ڕاپرسی باشترین ڕێبازبوو, کە کۆمەلانی خەڵك بتوانن دواڕۆژی خۆیانی پێدیارییبکەن. ڕاپرسی, زۆر بەباشی لەچوارچێوەی پرۆژەکەی ویڵسن‌و بزاڤی ئازادیی ڕادیکالیی, سەردەمی شەڕدا, جێگای دەبووەوەو داخوازییەکیشبوو, بۆ دیموکراسی لەسیاسەتی نێو نەتەوەییدا. لەهەمان کاتدا ڕێبازێکی باشیشە, بۆئەوەی

www.pertwk.com

ئامانجێکی سەرکەوتووانەی هەبێ‌و پێش ئەنجامدانی مرۆڤ دڵنیابێ لێی. ڕاپرسی لۆجیکێکی ڕاستەوخۆبوو لەپرەنسیپیەکانی دیاریکردنی ماف سەربەخۆیی. بەڵام ڕاپرسی ڕێبازێکی نوێ نەبوو, فەرەنسا لەکاتی شۆڕشی مەزنی فەرەنسادا ئەنجامیدا بۆئەوەی بەهۆیەوە بتوانێ بەشێوەیەکی واقعیانە سنوورەکانی خۆی دیارییبکات.

هەروەها لەساڵی 1970دا ئەم ئەزموونە لەئیتالیاش لەکاتی یەکگرتنەوەی ویلایەتەکانیدا تاقیکرایەوە. بۆیە ئەمە یەکەمجار نییە ئەم ڕێبازە بەخۆ دوورگرتن لەدەست بۆ چەکبردن تاقیدەکرێتەوە.

www.pertwk.com

کێشەکانی راپرسینەوەی خەڵك

بەگوێرەی ئەوەی کەویڵسن پرۆژەی ئاشتی دارشتبوو، هاوپەیمانەکان (سەرکەوتوەکانی شەڕ) بەدوای بەهانەدا دەگەڕان، تاکو لەکاتی راپرسینەوەدا داوای داخوازییەکانیان بکەن.

سلیسفیك، یەکێکبوو لەو ناوچانەی ئەوروپا کە چەند نەتەوەیەك پێکەوە تێیدا دەژیان. لەنیوسەدە زیاتربوو چاوەڕوانی ئەوەی دەکرد، ئایا بۆ کام دەوڵەت بگەڕێتەوە؟ چونکە ئەم ناوچەیە لەساڵی (1866) دا بەپروسیاوە (ئەلماتیای ئێستا) لکابوو، بەڵام لەیەکەم جەنگی جیهانیدا ئەڵمانیا دۆڕاندی، بۆیە ئەم کێشەیە سەریهەڵدابوو. بەپێی پەیماننامەیەك کەلەکاتی خۆیدا مۆرکرابوو، لەنێوان پروسیاو نەمسا- هەنگاریادا، ئەبوایە راپرسینەوەیان بکردبا بۆ چارەسەری ئەم کێشەیە، بەڵام (بسمارك) توانیبووی لەساڵی (1878)دا بەتەواوی ئەم بەندە

هەڵبوەشتێنێتەوە کەلەپەیمانی پراگدا سەبارەت بەڕاپرسین هاتبوو، بەڵام هێشتا هەستێکی بەهێز لەلایەن ئەو دانیمارکانە مابوو، کەلەوێ دەژیان. بۆئەوەی چارەنووسی خۆیان دیاریبکەن، ئایا لەگەڵ ئەڵمانیا، یان دانیماکدا بژین؟ کاتێ یەکەم جەنگی جیهانی بەرەو کۆتایی هەنگاویدەنا، دانیمارکەکان، هیوایان لەلا پەیدابوو کە بگەڕێنەوە باوەشی دایکی نیشتمان. لەئۆکتۆبەری ساڵی (1918) دا خەڵکی ناوچەی سلیسفیك، واتە سلیسفیکەکان و دانیمارکەکان لەپەرلەمانی ئەڵمانیا، لەڕێی هو.پیێ. هانسن-ەوە H.P.Hansson، کەنوێنەری ئەوان بوو، بەپەرلەمان رابگەیەنن کەجارێکی تر چاو بەپەیمانی پراگدا بخشێنێتەوە، ئەم پەیمانە هیچ (ناکۆکییەکی) لەگەڵ پەیمانی ئاشتی ویڵسندا نەبوو. چاوەڕوانی شنەبای سەرکەوتنیان دەکرد بۆ ماف بڕیاردانی چارەنووسی خۆیان. لەخۆئامادەکردن و دارشتنی ستراتیژی حکومەتی دانیمارکدا بۆ کۆنفرانسی پاریس مەسەلەی کەمە نەتەوەی دانیمارك کە لە سلیسفیك دەژیان یەکێکبوو لە پرسیارەکانیان. بوونی رێبازی راپرسینەوە مسۆگەرکردنێکی باشبوو، بۆئەوەی بتوانن باس لە کێشەکە بکەن، پێیانوابوو، کەداوای ئەو

www.pertwk.com

ناوچەیە لەئەڵمانیای دۆڕاو بکەن هاوپەیمانەکان نابنە بەربەست, لەشوباتی (1919) دا, کەتەمەنی پەیمانەکە تەنها مانگێکبوو, هاوپەیمانەکان‌و داوای ڕێکخستنی راپرسییان کرد لەباکووری سلیسفیك. توندوتیژیی نێوان ئەڵمانیا- دانیمارك, لەسەر سنوورەکانیان ڕێگەی خۆشدەکرد بۆئەوەی هاوپەیمانەکان لەبواری کارکردندا, ناوەڕۆکی ڕێبازە نوێکەی پەیمانیان ببینن دەربارەی کێشەی سنوورەکان. هەر لەدوای بڕیار لەسەردانیان بۆ راپرسیی, سەرەتای کێشەکان دەستی پێکرد. چونکە ئەم پەیمانە لەبواری کارکردندا, زۆر سەختتربوو لەوەی کە لەکۆنفراسدا بڕیاری لەسەر درابوو, بەڵام ئەوە نەبووەهۆی ئەوەی بەتەواوی لەدرێژەی کارەکانیاندا چاو لە بەندی پەیمانەکە بپۆشن, لەدواییدا مێژوو بەدیاریخست کەدوای جەنگ راپرسیی خەڵك لەسلیسفیك بێکێشەترین راپرسییبووە.

-لەسەرەتای دەستپێکردنی هەڵبژاردنا, یەکەم پرسیار ئەوەبوو کەچۆن سنووری ناوچەی ئەم دەنگدانە دیاریبکەن, سەرەتا پێویستبوو بڕیاربدەن, خەڵکانی سنوورەکە کێن, بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکە پێویستبوو گەورەترین نەتەوەکان لەناو سنووری ناوچەکەدا دیاریبکەن, بۆ ئەوەی لەڕووی

تەکنیکییەوە لەگەڵ پەیمانی هاوپەیمانەکاندا بگونجێ‌و, هۆکارێکی چالاکانەشبێت بۆ داهاتوو. بۆئەوەی بڕیاری کۆتایی لەسەر راپرسییەکە بدرێت, سەرەتا پێویستیبوو, بڕیاری ئەوە بدەن کە گەورەترین سنووری هەڵبژاردنی ناوچەکە دیاری بکەن, هەروەها خەملاندنێکی سەرەتاییش لەپێکهاتەی نەتەوەکانی ناوچەکە, لەگەڵ ئەوەی کەپێکهاتەی نەتەوەیی, خودی ئەم راپرسییە ئەنجامیدەدات. لەهەمانکاتدا پێویستبوو پێوانەیەك بۆ ئابووری‌و فاکتەری ستراتیجییەکان بکرێت ئەلتەرناتیڤی سنوورەکان دیارییبکرێت, کە لەکاتی خۆیدا, زۆرکەمکرابوونەوە, هێڵێکی جیاوازی تەواو هەبوو لەنێوان ئەو گرووپەی, دانیان بەو سنوورانەدا دەنا کەلەساڵی (1864) وە گۆڕدرابوون, وە گرووپەکەی تر داوای راستکردنەوەی سنوورە مێژووییەکەیان دەکرد. توانرا ئەم کێشەیە لەڕێگای سازشێکەوە چاربکرێت. سنووری ناوچەی راپرسییان دابەشکرد بەسەر دوو ناوچەدا, هەمان چارەسەر لەدواییدا لەکێشەی باشووری شێرنتێن, لەنێوان نەمساو یۆگۆسلافیادا پیادەکرا.

www.pertwk.com

بەحەزو ئارەزووی هاوپەیمانەکان بۆ پرەنسیپەکانی نەتەوەیی, بەبێدوو دڵی, پێشنیاریانکرد کە دانیمارك سنوورەکانی خۆی زیاتر بەرەو باشوور درێژبکاتەوە. زۆر بەڕوونیو ئاشکرایی فەرەنسا حەزیدەکرد کە سنووری ئەڵمانیا کەمبێتەوە بۆئەوەی بێهێز بێت. بەڵام حکومەتی دانیمارك مەترسیی ئەوەی لەلا پەیدابوو کەمە نەتەوەیەکی ئەڵمانی دێتەناو سنووری خاکەکەی, بۆیە تاکو توانی دژی ئەم بڕیارەو بۆ دانیمارکی گەورە خەباتی کرد.

پرسیارێکی تر ئەوەبوو ئایا کێ بۆی هەیە دەنگبدا, چونکە لەو ماوەیەدا کەناوچەکە لەژێردەستی ئەڵمانیادا بوو بەهەزاران کەس هاتبوونە ناوچەکەو نیشتەجێبووبون. دانیمارکیەکان دەیانووت: بەهیچ شێوەیەك نابێ ئەمانە دەنگبدەن.

((با ئەمە لەگەڵ تووێژەکانی ئەمڕۆی بەلتیکا بەراورد بکەین, کەبەهەزاران رووسی تێدا نیشتەجێبوون)).

سلیسفیكو ناوچەکانی تر کە راپرسییان تێداکراوە, جیاوازییەکی زۆر هەیە لەنێوان ئەو دانیشتووانەی لەوێ ژیاونو لەدایکبوون, لەگەڵ ئەوانەی کۆچیان بۆکردووە.

بڕیاری ئەوەیان دا هەموو ئەو هاوڵاتییە ئەڵمانیانەی کەلەنێوان ساڵەکانی 1864 تاکو مانگی 12ی 1898 هاتوون بۆ ناوچەکە, بۆیان هەیە دەنگبدەن, لەوە بەدواوە بۆیان نییە (ساڵی 1864 دانیمارك سلیسفیکی لەدەستدا). هەروەها هەموو ئەو هاوولاتییانەی کەکۆچیان کردبوو, بۆ ماوەی رۆژێك بگەڕێنەوە گوندەکانی خۆیان, بۆئەوەی دەنگبدەن, دیارە ئەمە بەئارەزووی ئەڵمانەکانبوو, ئەوانەی ئەڵمانیا کەکۆچیان کردبوو لەناو شارەکانی ئەڵمانیا نیشتەجێبوون, بەڵام دانیمارکەکان لەناوچەکانی (ئەتلەنت) پەرتەوازە بووبوون. پێشوەخت پرسیارێکی زۆرئاڵۆز هاتەکایەوە, ئایا چۆن راپرسییەکە بخرێتەگەڕ؟ هاوپەیمانەکان بۆچوونێکی روونیان هەبوو, دەیانووت: هێشتا لەرووی پراکتیکەوە لەوماوەیەدا دەزگایەکی تایبەتی بۆ ناوچەکانی هەڵبژاردن, ئامادە نەکراوە.

بۆیە باشترین چارە بۆئەمە ئەوەبوو کە هاوپەیمانەکان کۆمیتەیەکی نێو نەتەوەیی ئامادە بکەن ئەرکی ئەم هەڵبژاردنە بگرێتە ئەستۆو لەبواری کارکردندا بەئەنجامیبگەیەنێ. بۆیە کۆمیتەیەك لە ئەندامانی هاوپەیمانەکان (ئیتالیا, بریتانیا, فەرەنسا) پێکهات,

هەروەها سویدو نەرویج وەك دوو دەوڵەتی بێلایەن لەکۆمیتەکەدا بەشداربوون.

بەڵام لەتەواوی هەڵبژاردنەکانی تری ئەوروپادا تەنها کۆمیتەی هاوپەیمانەکان بەشداربوو. ئەو دەزگایەی کەئامادەکرابوو, لەزۆرلایەنەوە کەموکووڕیی هەبوو, بەڵام لەو مانگانەدا کەلەهەڵبژاردن نزیکبۆوە. ئەوەیان دەستنیشانکرد, کە نابێ هیچ پێشنیاری نوێ بدرێت لەڕووی پراکتیکییەوە کاریگەریی هەبێ.

لێدوان دەربارەی بانگەشەی هەڵبژارن, سەختترین کێشەی کۆمیتەکەی, (سلیسفیکی) بوو,چونکە راپرسی, پەستانێکی زۆر لەسەر کۆمەڵ دروستدەکات. ئەڵمانەکانو زمانی ئەڵمانی بەتایبەتی رەنگدانەوەیەکی بەهێزیان هەبوو لەژیانی کۆمەڵدا چونکە ئەوان لە سلیسفیك رۆژنامەو پەروەردەکردنی بەردەوامیان هەبوو,بۆیە دانمارکییەکان هەوڵیاندەدا, تاکو پێیاندەکرێت ماوەی راپرسییەکە درێژ بکەنەوە. هەردوولا زۆر بەچڕیو بەبێسنوور بانگەشەی راپرسییان دەستپێکرد.

کۆمیتەی نێو نەتەوەیی, رایگەیاند کە نەهێڵێ, ئەوانەی ماف دەنگدانیان نییە, ئەوانەی لەدەزگاکانی سەرپەرشتیی

www.pertwk.com

هەڵبژاردن و ئەوانەی دژی هەڵبژاردن کار دەکەن, چالاکییەکانی خۆیان ئەنجامبدەن. بەمجۆرە بۆ نموونە مامۆستاکانو پیاوە ئاینییەکان رێگەیان لێگیرا کەچالاکانە بەشداریی بانگەشەکە بکەن.

خراپترین سیناریۆ کەبیری لێدەکرایەوە بۆ هەڵبژاردن, ئەوانەبوون, کە هەوڵیاندەدا دژی هەڵبژاردنەکە پروپاگەندە بکەن. لەچەند ناوچەیەکی راپرسیدا, رەنگدانەوەیەکی زۆر ناخۆشیان لەسەر کۆمەڵ دروستکرد. بۆ نموونە راپرسی, لە ناوچەی تێشین لەنێوان پۆلۆنیاو چیکۆسلۆفاکیادا, سەرەڕای ئەوەی کە کۆمیتەی نێو نەتەوەیی لەناوچەکەدا ئامادەبوو لەبەر دژە هەڵبژاردن, ناچاربوون وازی لێبێنن.

هەروەها راپرسیی ناوچەی گۆرنی سلاسك, لەنێوان پۆلۆنیاو ئەڵمانیادا, چەند رووداوێکی خوێناوی بەخۆیەوە بینی, لەڕووی ئابورییەوە هەردووك ناوچەکە شوێنێکی گرنگبوون, پڕبوون لەکانی خەڵووزی بەردین, رووداوەکان رەنگدانەوەیان لەسەر نەتەوەکانو ژیانی کۆمەڵ هەبوو, لەڕوانگەی ئەو دوو ناوچەیەوە کە دوو نموونەی زەقی رووداوەکانن, چەند راستییەك هەڵدەهێنجرێن.

www.pertwk.com

راپرسیی 1920 – 1921

دەربارەی راپرسیی خەڵك لەباكووری سلیسفیك, هاوپەیمانەكان لەرووی سیاسییەوە هیچ دڵەڕاوكێیەكیان نەبوو. ناخۆشترین كێشەیان ئەوەبوو, چۆن بگەن بەئامانجێك لەو ناوچانەی لەئەنجامی شەڕدا, سنووری نوێ پەیدابوو راستكردنەوەی سنووری ناوچەكانی پۆلۆنیا یەكێكبوو لەو كێشانە. لەخاڵی سیانزەیەمی پرۆژەكەی ویلسندا هاتبوو, هەموو ئەو ناوچانەی بەڕۆشنی دیارن كە دانیشتووەكانیان پۆلۆنین ئەبێ بگەڕێنەوە بۆ دەوڵەتی پۆلۆنیا. بەوە پۆلۆنیا مسۆگەركرا كە سنوورەكانی خۆی بۆسەر لێواری دەریا درێژبكاتەوە, لەگەڵ ئەوەشا زۆربەی ناوچەكان, بێجگە لەپۆلۆنی نەتەوەی تریان تێدا دەژین. لەبەشی رۆژهەڵات پرووسیا (ئەڵمانیا)ناوچەی گۆڕنی سلاسك, كە ناوچەیەكی گرنگی پیشەسازیبوو, ئەڵمانییەكانو پۆلۆنییەكان شان بەشانی یەكتر تێیدا

دەژیان. پۆلۆنیا بەهۆی پشتبەستن هەم بەنەتەوەو هەم بەمێژوو, داوای هەندێ ناوچەی كرد, كەئەمڕۆ بوونەتە بەشێكی لیتوانیاو رووسیای سپیو ئۆكرانیا. كاتی پۆلۆنییەكان داخوازیی خۆیان بۆ كۆنفرانسی پاریس بەرزكردەوە سەبارەت بەناوچەی گۆڕن سلاسكو رۆژهەڵاتی پرووسیا, كۆنفرانسەكە ئەم ناوچەیەی بەرامبەر بەناوچەی ئولسرتین هەر لەپرووسیا دانا. بۆیە جێگای باسە تەماشا بكەن, كە پۆلۆنیا زۆر بەئاسایی وەك لیتوانیا نزیك بێتەوە لەپایتەختی رۆژهەڵاتی پرووسیا (كالینگراد), هەم لەڕووی نەتەوەییەوە, هەم بەهۆی بەڵگەكانی مێژووەوە, كەواتە هیچ گومانی نییە كەئەڵمانیا لەدوای جەنگیش, لەبەشێكی رۆژهەڵاتی ناوچەكانی دەریاچەی (ئۆستەرشۆن)دا مایەوە. هاوپەیمانەكان, بەتایبەتی ئەمەریكاو فەرەنسا سۆزو هەستێكی زۆر بەهێزیان هەبوو بۆ ئەڵمانیا. ئەوەش بەشێكی لەبەرئەوەبوو, كە فەرەنسا دەیویست ئەڵمانێكی بێهێز هەبێو بەشەكەی تر, ئەیانویست لەنێوان مەترسیی و رووسیای سوورو ئەورووپای رۆژئاوادا ناوچەیەكی (ئاسایش) دروستبكەن. لەڕاستیدا تەواوی ئەنجامدانی ئەم بڕیارانە دژی دانپێدانانی بڕیارە بنچینەكانی ستراتیجی

پرۆسەی ئاشتی بوون, کەبەمشێوەیە دەستکاری سنوورەکانی پۆلۆنیا دەکرا, بۆ زیاتر بەدیارکەوتنی ئەم دژایەتییە, پێموایە ئەمەش نموونەیەکی باشە, بەگوێرەی سەرژمێرێکی دانیشتووانی ناوچەی کیدیزین لەساڵی(1910)دا لە(85٪)ی دانیشتووانی ئەڵمانبوون, بەڵام بەبەهانەی ئەوەی, ئایا دانیشتوان حەز دەکەن لەگەڵ ئەڵمان بژین, یان پۆلۆنیا, هەوڵی ڕێکخستنی ڕاپرسییەکەیان دا بۆئەوەی بەهەر شێوەیەکبیٚ بگەڕێنەوە بۆ پۆلۆنیا, نەوەك بەگوێرەی پرەنسیپەکانی نەتەوەیی کەئەبوایە کیدزین (Kwidzyn) ئۆتۆماتیکی بەشێکبووایە لە ئەڵمانیا, لێرەوە زۆر بەزەقی هەست بەبیردرنەوەی سیاسی دەکرێت بەرامبەر بەنەتەوەکان. نەوەك وەك یاسا ئەم ناکۆکیە دژی ماف بڕیاردانی سەربەخۆیی و پرەنسیپەکانی پەیمانەکەیە. بەگوێرەی پەیمانەکە ئەبوایە ئۆڵسزتین (Olsztyn) لەرۆژهەلاتی کیدزین ڕاستەوخۆ گەڕاباوە بۆ ئەڵمان کەلەسەدا پەنجاو دوو 52٪ی دانیشتووانی ئەڵمانی بوون وتەنها 12٪ پۆلۆنیبوون.

وبەگوێرەی سەرژمێریی گشتیی ساڵی 1910 لەسەدا سی و یەك 31٪ی ناوچەی ئۆلزتین ماسور (masurer)

www.pertwk.com

بوون, کە کاریگەرییەکی تەواوی ئەڵمانیان لەسەربووە و بەتەواوی بەئەڵمانییەکی پەتی, بەڵام دیالیکتێکی پۆلۆنی دەدوان. ئەم گرووپە خەڵکە لەسەرەتای ساڵی (1200)ەوە لەوناوچەیەدا ژیاون‌و وەبەتەواوی لەگەڵ کەلتووری ئەڵمانی–لەترانکدا گونجاون. هەردوو ناوچەکانی کیدزین‌و ئۆلسزتین کەزۆربەیان ئەڵمانیبوون, ئەگەر سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا لوید جۆرج (Lioyd George) دژیان نەوەستابا, ڕاستەوخۆ بەپۆلۆنیاوە دەلکان. لوید جۆرج بەگەڕانەوە بۆ کۆنفرانسی ئاشتی ئەوەی ڕوونکردەوە, کەئێوە دەتانەوێ ستایشی پرەنسیپی نەتەوایەتی بکەن, لەکاتێکدا دەتانەوێ دەوڵەتێکی پۆلۆنی دروستبکەن کەزیاتر لەدوو ملیۆن ئەڵمانی تێدا بژی, لەڕاستیدا ئێوە لەگۆشەی بینینی نەتەوەییەوە بۆی چوون, ئایا هیچ سەرنجێکیشتان بۆ چیکۆسلۆفاکیانییە کەزیاتر لە سیٚ ملیۆن ئەڵمانی تیا بەجێماون, دیارە پۆلۆنییەکان هاواردەکەن کەئێمە ناتوانین بژیین, ئەگەر ئەو ناوچەیە لەدەستبدەن کە نزیکەی سەدوپەنجا هەزار ئەڵمانی تێدا نیشتەجێن! با ناوچەی ئۆلسزتینیش بەبێهیچ وتووێژێك بەپۆلۆنیاوە بلکێ: ((قسەکانی سەرۆکی وەزیران هەموویان بەتەعلیقن)) و

www.pertwk.com

بڕیاردان لەسەر ڕاپرسی, زیاتر بە شێوەیەکی سازشی سیاسی دێت, لەوەی کە بەئامانجێکی وشیارانەوە کاری بۆ بکرێت بۆ ئەوەی کۆمەڵانی خەڵك بەئارەزووی خۆیان چارەنووسی دوا ڕۆژی خۆیان دیاریبکەن.

نوێنەرانی پۆڵۆنی بەهیچ شێوەیەك لەکۆنفرانسی پاریس, داوای ڕاپرسیی خەڵکی ئەو ناوچانەیان نەکرد, نەداوای هیچ کۆمیتەیەکیشیان کرد بۆ لێکۆڵینەوەی کێشەکان کەدان بەڕاپرسییەکدا بنرێ, وەك ئەوەیە کەدان بەدۆڕاندنێکی ڕاستەقینەدا بنرێ, بۆیە پۆڵۆنییەکان هەرگیز لەو باوەڕەدا نەبوون کە لەڕاپرسییەکاندا سەرکەوتن بەدەستدەهێنن.

کێشەی سێیەمی نێوان پۆڵۆنیا–ئەڵمانیا, کە لەسەرەتاوە باسمانکردوە, کێشەی ئۆبێرشلیخن (Oberschlesien)ە, بەهەمان شێوەی کێشەکانی تر, ئەمەریکاو فەرەنسا ئامادەبوون کە ئەو ناوچە پیشەسازییە بگوێزنەوە بۆ پۆڵۆنیا. ئەمڕۆ گەورەترین ناوچەی پیشەسازییە کە ئاوو هەوای بەتەواوی پیسبێت, لەئەورووپاداو سەربە پۆڵۆنیایە, دۆستە ئەفسوناوییەکانی پۆڵۆنیا ڕایانگەیاند, کەئەم ناوچەیە, بەگوێرەی سەرژمێریێك, وابەدیار دەخات, لەڕووی

زمانەوە نزیکەی زۆربەی دانیشتووان پۆڵۆنین, لوید جۆرج لەلای خۆیەوە ڕایگەیاند کە لێکۆڵینەوەی سەرژمێریی دانیشتووان لەڕووی زمانەوە هیچ پەیوەندیی بەم ڕەوتەوە نییە, بەڵکو ئەبێ سەیری پەیوەندیی نێوان خەڵك بکەین لەناوچەکەدا. ئەو تێکڕژانەی نێوان نەتەوەکانو کێشە کۆمەڵایەتییەکان ڕێگای خۆشکرد بۆ گەورەبوونی کێشەکەو پێکدادان لەنێوان ئەڵمانەکانو پۆڵۆنییەکان. ڕاپرسیش نەیتوانی چارەسەری کێشەکە بکات.

تەنها ئەڵمانیا نەبوو, کەبەشێکی سنوورەکانی کۆنی سەردەمی قەیسەر, بوونە سەرەرمی (تیر) وازەکان. بەڵکو دەوڵەتە دۆڕاوەکانی تریشی گرتەوە, وەك نەمسا. لەدوای لەبەریەك هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆریەتی نەمسا–هەنگاریا, حکومەتی نوێی نەمسا لەڤیەننا, واتە کۆماری ئەڵمانیا – نەمسا, بەسەرکردایەتیی کارل ڕێنێر (Karl Renner) کەشۆسیال دیموکراتبوو, هەوڵێکی زۆری‌دا کە هاوپەیمانەکان ڕازیبکات, وەك دەوڵەتێکی نوێی سیاسی تەماشای بکەنو وەبەدرێژەی ڕژێمی هبسبورگی نەزانن. بەڵام ئەم بانگەوازە, کاریگەریی زۆر کەمی هەبوو لەسەریان, چونکە هەڵبژاردنی ناوەکەی (کۆماری ئەڵمانیا –

www.pertwk.com

نەمسا)، وەك بەشێك لەدەوڵەتی ئەڵمانیان لێكدایەوە. لەكاتێكدا بەهیچ شێوەیەك دانیان بەدەوڵەتێكی ئەڵمانیای گەورەدا نەدەنا. فەرەنسا حەزیدەكرد بەشێكی ئەڵمانیا، وەك (بومن، هێرن) لەگەڵ چیكۆسلۆفاكیادا یەكبگرنەوە.

مەبەستی فەرەنسا ئەوەبوو كە ڕێگا لەئەڵمانیا بگرێ دەسەڵاتی بەسەر ناوجەرگەی ئەوروپادا (Central European) هەبێت ئەو هۆیانە وایان لەنەمسا كرد كەهەرگیز بە (جددی) داوای ڕاپرسیی نەكات بۆ دوو ناوچە ئەڵماننشینەكان. لەجیاتی ئەوە حكومەتی ڕێنێر، بیری لەوە كردەوە، كەبەشی كۆنی نەمسا لەنەمسا–هەنگاریا، لەدەوڵەتە نوێكانی چیكۆسلۆفاكیاو یوگسلافیا (سربیا، كرۆئاسیا و مەملەكەتی پاشایەتی –سلۆڤانیا– كە تاكو ساڵی 1929 ئەم ناوەی هەبوو) وە ئیتالیا، بەنرخێكی هەرزان جیا بكرێتەوە.

بەتایبەتی یۆگوسلافیا، بەسنگێكی فراوانەوە بەپیر پرەنسیپەكانی نەتەوەییەوە چوو، بەبەڵگەو بەكار ئامادەبوو. ئەوە شتێكی زۆر تایبەت نییە كە هێڵێكی تەریب بكێشین لەنێوان ئەوساو وتووێژەكانی ئەمڕۆی سربیادا. هەموو ئەو ناوچانەی دانیشتووانیان لێ دەژیان، لە سلاڤی خواروو

(كرۆئاسیا، سلۆڤانیا، سرب) بەگوێرەی لێكدانەوەی بەرنامەی ویڵسن یوگوسلاڤیا داوایاندەكات.

هاوینی 1919 لەنێوان نەمساو یوگوسلاڤیا سەبارەت بە بەشێكی باشووری شێرتێن كێشەیەكی زۆر گەورە كەوتەوە، كە شاری سیلوفیس (Celovec) كەوتۆتە ناوجەرگەیەوە. نەمساییەكان وایان ئەبینی كەزۆربەی دانیشتووانی ناوچەكە ئەڵمانین، لەلایەكی تریشەوە نەمسا ناچار كرابوو كەخۆی دووربگرێ لەدەوڵەمەنكردنی ناوچەكە بەزمانی ئەڵمانی. بۆیە نەمسا پێیوابوو، ئەمە پێشێلكردنی مافی دانیشتوانە (بەتایبەتی سلۆڤانەكان). ئەو چەند هەزار سلۆڤانییەی لەوێ دەژین، لەگەڵ ناوچەكە بەگشتی، بۆ كۆماری نەمسا بگەڕێنرێنەوە.

نەمساو یۆگوسلاڤیا، دەیانویست سنووری ناوچەكە دیاریبكەن، بۆئەوەی كۆتایی بەكێشەكە بێنن، بێجگە لەشێرتین، سنووری ناوچەیی باشووری شتێرمارك كەدەكەوتە دەوروپشتی شارەكانی رادگۆنە (Radgona)و ماری بور (Maribor) دانیشتووانی سلۆڤانبوون، دیاریبكەن. نەمسا پێی لەسەر ئەوە داگرتبوو، بەگوێرەی بەڵگەنامەكان، ئەبێ ڕۆژئاوای هێڵی شەمەندەفەرە كە لەگەڵ

www.pertwk.com

زنجیرەکانی چیای کاروانکەر درێژ دەبێتەوە, وە شاری ماری بوریش بەتەواوی بۆ نەمسا بگەڕێنەوە. تەنها ناوچەی شێرتین لەرێی راپرسییەوە چارەسەر بکرێت, سەرەڕای ئەوەی ناوچەی کراین (Krain) بە ناوجەرگەی سلۆڤانەکان دەدرایە قەڵەمو شێرتین بەناوکی مێژووی سلۆڤانەکان ناسرابوو.

سلۆڤانەکان دەیانوت کەبوونی ئەڵمانەکان لەو ناوچەیەدا, ئەنجامی تێکۆشانی رژێمی جەرمەنی (german) هبسبورگە.

بەڵام لەڕاستیدا سلۆڤانەکانو ئەڵمانەکان پێشهاتنی رژێمی هبسبورگ زۆر لەمێژبوو لەوناوچانەدا دەژیان. دەسەڵاتی شارەکان بەدەست ئەڵمانەکانەوە بوو, سلۆڤانەکانیش حوکمڕانیی گوندەکانیان دەکرد. کۆمیتەیەکی لێکۆڵەرەوەی ئەمەریکایی, کەبەپێی پەیمانی ویڵسن چووبوون بۆ ناوچەکە, ئەوەیان راگەیاندو ئێمە سەرمان سوڕدەمێنێ کەزۆربەی خەڵکی گوندەکانیش بەئەڵمانی دەدوێن. لەسەردانی کۆمیتەکەدا بۆ باشووری شێرتێن لەساڵی 1919دا, بینیبوویان کە خەڵکی بەدووزمانی بێگانە قسە دەکەن. نوێنەری یوگوسلاڤیا

لەپاریس وتی, دانیشتووانی ئەم ناوچانە, کە سلۆڤانین, خۆیان هەمیشە حەزیاندەکرد کە بەزمانێکی بێگانە قسەبکەن, لەوانەش زمانی ئەڵمانی. بۆیە ویڵسن وایبۆچوو, کەناسنامەی نەتەوەکانی ئەم ناوچەیە روون نییە, بۆیە پێویستە راپرسیی بکرێت.

هەردوولایەنەکان بەتەواوی دژی ئەم راپرسییەبوون لەناوچەکەدا, وتیان بەهیچ شێوەیەك یەکێتیی ئابوریی ئەم ناوچەیە دابەشناکرێت. بۆیە وابەدیارکەوت کەزۆر سەختە بگەنە رێککەوتنێك. چونکە یوگوسلاڤیا داواکارییەکانی کۆنفرانسی ئاشتی رەتکردنەوە, پێشنیاری نەمساش بۆ راپرسیی, ئەو بەڵگانەی دەهێنانەوە کەلەئەنجامی ئەو ماوە دووروودرێژەی پرۆسەی مەجەرەکان بەردەوامبووە لەناوچەکەدا, ئەوە خەڵکەکە دوودڵدەکات لەراپرسیی. یوگوسلاڤییەکان, لەگەڵ ئەوەشدا کە پێشنیاری کۆنفرانسیان رەتکردبووەوە, ئەوەیان راگەیاند, کە هاوپەیمانەکان بەشێوەیەکی توند لەگەڵ ئێمە وتووێژدەکەن, بەڵام لەڕاستیدا پێ لەسەر راپرسییەکە داناگرن.

فەرەنساو بەریتانیا لەگەڵ چارەسەری ویڵسندا بوون, بۆ داواکاریی راپرسیی, بەڵام ئیتاڵیا, داوای دیاریکردنی

سنوورەکانی خۆی لەیوگوسلاڤیا دەکرد, بۆیە ئیتاڵیا پشتگیریی تەواوی بۆ نەمساییەکان راگەیاند, کەناوچەی شێرتێن بگەڕێتەوە بۆ نەمسا, بارودۆخەکە توندیی زۆری پێوە دیاربوو, دژەگونجان, دژە پێشنیار لەنێوان لایەنەکاندا هەبوون. بەلاّم هاوپەیمانەکان بەبێئارەزووی یوگوسلاڤیا گەیشتنە پەیمانێك, کە پێویستە راپرسیی بکرێت, بەلاّم سەرەتا ئیتالیا بەتەواوی سنوورەکانی خۆی لەگەڵ یوگوسلاڤیادا دیارییبکات, ئەوکات یوگوسلاڤیاش بۆی هەبێ راپرسیی لەسەر شێرتێن بکات.

دووەم راپرسیی نەمسا لەسەر ناوچە کەمەکەی رۆژئاوای هەنگاریا بوو.

ئەم هەڵبژاردنە بە تەواوی بارودۆخی بەرەو پێشەوەچوونی سیاسیی لەناوجەرگەی ئەورووپادا دیاریدەکرد. چونکە لەڕاستیدا ئەم ناوچەیە هێندە بچووکبوو, ئەو هەموو هەلاّیەی نەدەویست. ئەم کێشەیە تەنها دەورووپشتی شاری سوپرن (Sopron)ی دەگرتەوە. بەلاّم ئەمە نموونەیەکی پڕبایەخدارە بۆئەوەی زۆر بەڕوونی ئەوە ببینین کە بەکارهێنانی ماڤی سەربەخۆیی چۆن لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی سیاسییەکاندا گەشەیاندەکرد.

www.pertwk.com

رۆژئاوای هەنگاریا, کە دانیشتووانی ئەڵمانیبوون, کێشەکەی دەگەڕایەوە بۆ ساڵی 1700, کە ئیمپریاتۆریەتی سیاسیی هبسبورگ, حوکمڕانیی ناوچەکەی دەکرد. ئامانجی ئەم کۆلۆنیالەی ئەڵمانیا, لەناوچەکەدا ئەوەبوو کەجووتیارە کاسۆلیکەکانی ئەڵمانیا دەیانویست سەرنجی جەرمەنەکان بۆخۆیان راکێشن کەپێکەوە بژین. چونکە لەوکاتەدا ئەڵمانەکان و جەرمەنەکان هەرگێز بیری نەتەوەییان نەکردۆتەوە, زۆر دووربوون لێی, هاتووچۆکردن لەنێوانیاندا زۆر ئاساییبوو, بەتایبەتی لەلایەن نەمساوە, تەنانەت دوای ئەو رێککەوتنەی نێوان نەمساو- هەنگاریاش لەساڵی 1867دا, بەسەدان کرێکاری رۆژئاوای هەنگاریا لەرۆژئاوای خۆیاندا بەدوای ئیشکردندا دەگەڕان, چونکە شارەزایی هەنگارەکان دەربارەی سترۆکتۆری کشتوکاڵ, بووبووە جێگای بایەخپێدان لەڤیەننای پایتەخت, بۆ ئامادەکردنی پێداویستییەکانی ژیانی رۆژانەیان.

دوای ساڵی 1867 سیاسەتمەدارە مەجەڕەکان, دەستیان بەجوولاّنەوەیەك کرد بۆئەوەی بتوانن بەرەبەرە کاریگەریی زمانی ئەڵمانی کەمبکەنەوە.

www.pertwk.com

شابەکان (دانیشتووانی رۆژئاوای هەنگاریا) دوای یەکەم جەنگی جیهانی بوونە فاکتەرێکی گرنگی سیاسی لەکاتی داڕشتنەوەی هەیکەلی ئەوروپادا. رۆژئاوای هەنگاریا وەرەقەیەکی باشبوو بۆ یارییپێکردن لەسەر کێشەی ئەنشلوس (Anschluss) لەنێوان ئەڵمانیاو نەمسادا. شابەکان (Schwaber) لەبەشەکانی تری هەنگاریا بووبوونە لانەیەکی سیخوڕیی بەهێز بۆ نەمسا, بەتایبەتی لەبودابێستو ناوچەیەکی تری گرنگی شابەکان لەباشووری هەنگاریابوو, لەنزیك سنووری یوگوسلاڤیاو رۆمانیا (بارانیە, باسکەو بانتێت). لەچاکەی شابەکاندا بۆ نەمسا, نەمسا لەڕووی ئابوریەوە یارمەتی دەدان‌و بەدزییەوە چەکیشی پێدەدان. گرنگترین سەرهەڵدانی کێشەکە کاتێ بەدیارکەوت کەبەلشەفییەکان لە 21ی ئاداری 1919دا بەسەرۆکایەتی بێلاکون (Belakun) لەبودابێست دەستەڵاتیان گرتەدەست. دەستەڵاتی رژێمی بێلا بەواتای ئەوەبوو کەمەترسیی بەلشەفییەکان بەر دەرگای ماڵی ڤیەننای گرتبوو.

کارل رێنێر, پێشنیاری ئەوەی کردبوو کەکێشەی رۆژئاوای هەنگاریا لەڕێگای راپرسییەوە کۆتایی پێبێت.

ریفراندۆم باشترین شێوازی خەباتە

بەڵام دەستبەسەرداگرتنی بودابێست لەلایەن بەلشەفییەکانەوە, بووەهۆی ئەوەی کەتەواوی ناوچەکانی رۆژئاوای هەنگاریا بەخۆڕایی بدرێن بەنەمسا, چونکە هاوپەیمانەکان رازینەبوون لەگەڵ بێلاکون وتووێژبکەن. دوای ئەوەی لە1919/12/10دا نەمسا پەیمانی ئاشتیی مۆرکرد, حکومەتی نەمسا, خۆی ئامادە کرد, کەناوچەی رۆژئاوای هەنگاریا, بەبێڕاپرسیی بلکێنرێ بەنەمساوە. کەلەمانگی هەشتدا رژێمی بێلاکون رووخا, حکومەتی نوێی بودابێست رایگەیاند, دان بەو پەیمانەدا نانێ, کە پەیوەندیی بەئازارەکانی هەنگاریاوە هەیەو لەماوەیەکی کورتی دەسەڵاتی بەلشەفییەکاندا ئەم پەیمانە بەستراوە, بۆیە کێشەکە جارێکی تر زیندووبووەوە. ئەم جارە نۆرەی هەنگارەکان بوو, کەداوای ئەنجامدانی راپرسییەك بکەن, بەڵام نەمساییەکان رازینەبوون دان بەوڕاپرسییەدا بنێن چونکە بەگوێرەی پەیمانێك کەلەلایەن هاوپەیمانەکانەوە مۆرکرا, ناوچەکە درابوو بەنەمسا, بۆیە لەوەڵامدانەوەی نەمساییەکاندا, هەنگارەکان خۆیان ئامادەکرد لەوناوچانەدا دەست بەشەڕی پارتیزانی بکەن, بۆ دەرکردنی حکومەتی نەمسا.

www.pertwk.com

نەمسا هەستیکرد, کە زۆر سەختە دەسەڵات بەسەر ناوچەکەدا بسەپێنێ, گەرچی لەپەیمانی ئاشتیشدا بەتەواوی سەربەخۆیی درابووە نەمسا, کەناوچەکە بەنەمساوە بلکێنرێ, بۆیە ئیتالیاو چیکۆسلۆڤاکیا, کەوتنە بەین, لەکۆتاییدا نەمساو هەنگاریا, بڕیاریاندا لە 13ی ئۆکتۆبەری 1921دا راپرسییەك بکەن, بەڵام ئەو راپرسییە هەموو ناوچەکانی رۆژئاوای هەنگاریای نەگرتەوە, بەڵکو تەنها بەشێکی کەمی دەوروپشتی شاری سوپرونی گرتەوە.

تەنها شەش ناوچە راپرسیی تێدا رێکخراو کرا دوای بەستنی کۆنفرانسی ئاشتی, کۆنفرانسی پاریس بڕیاری ئەنجامدانی دوو راپرسیی تر لەئەوروپادا درا, یەکیان لە تێشێن (Teschen)لەسەر سنوورەکانی چێکوسلوڤاکیاو پۆلۆنیا, وە ئەوەی تریان لەڤیلنیوس (Vilnius) لەنێوان پۆلۆنیاو لیتوانیادا, بەڵام بەهۆی ئەو بارە ئاڵۆزەی لەناوچەکەدا هاتەکایەوە, نەتوانرا ئەنجامبدرێن.

پیلانی وادانرابوو, کە وتووێژ لەسەر دوو راپرسیی تریش بکرێ, بۆ ئەم خۆئامادەکردنە, گرووپێکی نێونەتەوەیی ئامادەکرا, کە چاودێریی ناوچەکە بکەن. لەوانە سار (saar), کە ناوچەیەکی گرنگی کانەکانبوو

لەسەر سنووری فەرەنسا– ئەلمانیا, بڕیاردرابوو, کە تاکو ساڵی 1935 لەژێر چاودێری کۆمەڵەی نەتەوەکاندا بێت و لەدوای راپرسییەکە بکرێت, ئاخۆ ناوچەکە بۆ فەرەنسا , یان ئەڵمانیا دەگەڕێتەوە؟ لەو ماوەیەدافەرەنسا لەڕووی ئابوورییەوە (لەبری زیانەکانی شەڕ) بەتەواوی دەست بەسەر ناوچەکەدا بگرێت. مافیشی هەبوو کەقوتابخانەی زمانی فەرەنسی تێدابکاتەوە, ئەم بۆچوونە تەنها بۆ ئەوەبوو کە لە کاتی راپرسییدا بتوانێ بەزۆربەی دەنگ هەڵبژاردنەکە بباتەوەو ئەڵمانیا بدۆڕێ.

راپرسیی ئوپین– مالمدی (Eupen-Malmedy), لەهەموویان زیاتر هاوپەیمانەکانی شڵەژاندبوون, نەیاندەتوانی بە پێوانەی یاسای مافی سەربەخۆیی نەتەوەیی ئازارەکان بکێشن. چونکە ئەوناوچەیەیان لەسەر سنووری ئەلمانیا گواستبۆوە بۆ ناو سنووری بولگاریا. و لە کونفرانسی ئاشتیدا بڕیاری لەسەر درابوو. بەڵام ئەوەشیان راگەیاندبوو, ئەگەر لەماوەی شەش مانگدا ئەڵمانەکانی دانشتووی ناوچەکە بەو سنوورە نوێیە رازینەبوون دەتوانن یادداشتێکی ناڕەزایی بدەن بەحکومەتی بولگاریا. بەڵام کاتێ شەش مانگەکە تەواو بوو تەنها 250 کەس لە

64000ئەڵمانی کە لەناوچەکەدا دەژیان نارەزاییان دەربڕیبوو. بەگوێرەی ئەم ئامارە, هەڵبەتە بەدیارکەوت, کەئەڵمانەکان بە سنوورە نوێکە رازین. بەڵام دوای ئەوە ئاشکرا بوو کە حکومەتی بولگاریا هەڕەشەی لێکردوون بە گەمارۆدانی خۆراك‌و هاتووچۆ, ئەگەر وا پیشانبدەن کە ناڕازین بەنیشتمانی نوێ. حکومەت بە توندیش رەخنەی لەو دوو ناوچەیە گرت, کە ئەڵمانییەکان ناڕەزاییان لە بەڕێوەبەرایەتیی پارێزگادا بەجێهێشتبوو.

www.pertwk.com

رێبازێکی چالاکانە

هەموو ئەو نموونانە بەدیار دەخەن, کە بڕیاری سەربەخۆیی نەتەوایەتی لە پراکتیکدا چەند سەختە جێبەجێبکرێت. بێجگە لەوەش, بەدیارکەوت کە چۆن ئەو پرەنسیپانەیان بەکاردەهێنا لەپێناو خزمەتێکی تردا, کەبەهیچ شێوەیەك باسی لێوەنەکرابوو. جێگای سەرسوڕمان نییە کە ئەو گۆڕانکارییانەی لەگۆڕانی سترۆکتورەکاندا کرا بۆتەهۆی ململانێ‌و شەڕ, لەئەنجامی بەدیارخستنیاندا بەشێوەیەکی تر. راپرسییەکان ئەوەیان سەلماند, ئەگەر بەشێوەیەکی راستەقینە بکرێن, دەتوانرێت کێشەکان چارەسەربکرێن. ناوچەی سلیسفیك کەدابەشکرا بەشێکی بۆ دانیمارك‌و بەشەکەی دی کەبەشی باشوور بوو, لەناو ئازاری ئەڵمانیادا مایەوە, ئەمە تەواو بەگوێرەی یاسای راپرسییبوو, خەڵکەکەش بەئەنجامەکەی رازیبوون.

www.pertwk.com

ئۆلسزتێن و کویدزین، هەردوو ناوچەکە زۆربەیان دەنگیاندا کە لەگەڵ ئەڵمانیادا بژین، هەردوو ناوچەکە کەوتوونەتە ڕۆژهەڵاتی پرووسیا (ئەڵمانیا). لەئۆبێرشلیخن. لەئەنجامی ڕاپرسییدا، دەنگەکان ئەوەندە لێکنزیکبوون، کەزۆر کێشەیان خستەوە کە لەسەرەتاوە چاوەڕواننەدەکران. زۆربەی بەشی ڕۆژئاوا دەنگیان بۆ ئەڵمانیادا، بەڵام لەناوجەرگەی ناوچەی پیشەسازیدا پۆڵۆنییەکان زۆربەی دەنگیان هێنا. ئەم ئەنجامە بووەهۆی ناکۆکی لەنێوان هاوپەیمانەکاندا، هەروەها شەڕو ئاژاوەیەکی زۆریشی لەناوچەکەدا بەرپاکرد. دەرکردنی بڕیاریان بەکۆمەڵەی نەتەوەکان سپارد. لە 15ی ئاداری 1922دا کۆمەڵەی نەتەوەکان، بڕیاریاندا کە سێ لەسەر چواری ناوچەکە بدرێت بە ئەڵمانیا، پاشماوەکەی لەگەڵ تەواوی ناوچەی کانزای ئۆبێرشلیخن درا بە پۆڵۆنیا.

ڕاپرسیی شێرتێن، بەقازانجی نەمسا کۆتایی پێهات، کۆمەڵانی خەڵك، بەوپەڕی گەرمی و پێخۆشحاڵییەوە، لەناوچەکانی باشوور زۆربەیان دەنگیاندا بە نەمسا. ئەنجامەکەی بەتەواوی یوگوسلاڤیای نائومێد کرد، بەرامبەر بەوە لەخۆشییا نەمسا تەپڵی سەرکەوتنی لێدا. چونکە

بەپێی ئامای زمان، ئەبوایە سلۆڤانەکانی باشوور دەنگیان دابا بە یوگوسلاڤیا، چونکە هەوادارێکی زۆریان بۆ دەوڵەتە نوێکەی باشوور (سلاڤیا) هەبوو. بەرامبەر بەوە ڕاپرسییەکەی سوپرن بەدۆڕاندنی نەمسا کۆتایی پێهات.

کۆمیتەی نێو نەتەوەیی کەچاودێریی ڕاپرسییەکەی سوپرینی دەکرد بەهیچ شێوەیەك نەیتوانی بەر لەتووڕەیی هەنگارییەکان بگرێ، بۆیە تاکو ماوەیەکی دوورودرێژ نەمسا سووربوو لەسەرئەوەی کەدان بەدۆڕاندنی خۆیدا نەنێ، بۆیە تاکو ئێستاش، نەمسا ڕایدەگەیەنێ کە تەنها ڕاپرسیی شترنێن بەتەواوی کراوەو بەشێوەیەکی قانونی بەڕێوە چووە، بەڵام ڕاپرسییەکەی سوپرن بەساختە(تەزویر) دەزانێ.

وەك ڕێبازێکی پراکتیکی، ڕاپرسیی، باشترین کارە کە ئەنجامبدرێت، وە ئەنجامەکەی زەمینەیەکی لەبار دەرەخسێنێ، بۆئەوەی کێشەی ئازارەکان چارەسەر بکرێت. بەڵام چۆن ڕاپرسی، بەپەیوەندی بەپرەنسیپەوە، ئاراستە دەکرێت، لەبواری بەکارهێناندا؟

ئەگەر لەئەنجامی ڕاپرسییەکە، بکۆڵرابایەوە بەدیاردەکەوت کەدژی ئامانجە دیاریکراوەکانە، ئەوە وێنەیەکی ڕاستەقینە بەدیارناخات. بۆیە ئەبێ زۆر بەوردی

www.pertwk.com

لە پەیوەندییە نەتەوەییەکانی دانیشتوانی ناوچەکە بکۆڵدرێتەوە. لەرووی زانستییەوە راپرسیی بەدیاریخستووە, کە بەگوێرەی پرەنسیپە نەتەوەییەکان مەحاڵە دەوڵەتێکی تاکە نەژادی لێبکەوێتەوە, لەدوای راپرسیی, نەتەوەی زۆر بچووك لەناو سنوورەکاندا دەژین, کەلەوانەیە دوژمنایەتیی تێدا دروستبێت. بەڵام بەگوێرەی ماف هەڵبژاردن, ئەبێ ئەو کەمە نەتەوەییانە لەچوارچێوەی سنوورێکی نوێدا بژین, هەرچەندە لەوانەیە زۆرکەس هەبێ دژی ئەم چارەنووسەبێ. ئۆڤیند ئوستێرود (Oyvind Osterud) کە پرۆفیسۆرە لەلێکۆڵینەوەی کێشەکانی نێونەتەوەییدا, لەتیۆرەکەی خۆیدا رایگەیاندووە کەبیری ماف نەتەوەیی سەربەخۆ لەرێی راپرسییەوە, بریتییە لەهەوڵدانێکی لۆجیکیی دژوار, کە ماف تاکەکەس دەگوێزێتەوە بۆ ناو کۆمەڵ. وە زۆرکەس ناچار دەبێت بەبێئارەزووەکانی خۆی, ماڵەکەی خۆی بگوێزێتەوە بۆ دەوڵەتێکی هەڵە.

ئۆستێرود, هەروەها رەخنە لەوەش دەگرێت کە سنووری ناوچەی هەڵبژاردن دیاریدەکرێت, چونکە ئەو پێیوایە کاریگەریی لەسەر ئەنجامی هەڵبژاردنەکە هەیە. ئەگەر

بەشێوەیەکی رەخنەگرانە تەماشای رەخنەکانی ئۆستێرود بکەین, دەبێ ئەوەی پێبڵێین, کە هەڵبەتە راپرسیی باشترین ئامرازە بۆچارەسەرکردنی کێشەکانی سنوور. بەڵام ئایا لەهەمان کاتدا باس لەسەر ماف سەربەخۆیی نەتەوایەتی دەکات؟ ئایا لەڕاستیدا خەڵك, دەنگ بۆکام راپرسیی دەدات؟ ئایا مرۆڤ بەتەواوی ئەوەی بۆ بەدیارکەوتووە, کەزۆربەی خەڵکەکان, دەنگدەدەن, بۆ باشترین ئەلتەرناتیف, کەلەگەڵ ناسنامەی نەتەوایەتییاندا یەکبگرێتەوە؟ ئایا مرۆڤ بەتەواوی دڵنیایە, کە هەموو تاکە کەسێك لەماوەی نێوان 1917 – 1921دا هەستی تەواوی ناسنامەی نەتەوایەتیی خۆی هەبووە؟

ئەوە هۆی ئەوەیە کە نیشانەیەکی پرسیار دانێین, کە راپرسیی لەدوای ئەکەم جەنگی جیهانی هەڵبژاردنبووە لەنێوان دوو دەوڵەتدا, نەك دوو نەتەوە.

لەبارودۆخێکی وەهای هەڵبژاردندا, مرۆڤ دڵنیا نییە کە ناسنامەی نەتەوایەتیی پێشکەوتنی بەخۆوە بینیوە. مافەکانی هەڵبژاردن, بۆژیا, لەدوای یەکەم جەنگی جیهانیی واقیعدا, هەڵبەتە مرۆڤ زیاتر هەوڵی ژیانی خۆی داوە, بۆ بەرەوپێشەوە چوون, نەك گەڕان بەدوای ئایدیالیزمی نەتەوەییدا. سکی برسی بەناسنامەی نەتەوایەتی تێرنابێت.

www.pertwk.com

پێویستە ئەوەش دەستنیشانبکەین, کەزۆربەی ئەنجامدانی راپرسیی, مێژووی پێکەوە ژیانی کۆمەڵ لەناوچەکەدا لەبەریەك هەڵدەوەشێنێتەوە, کە کاریگەریی لەسەر زۆربە دەبێت.

بەم پێودانگە, ئەتوانین بەتەواوی لەوە بگەین بۆچی زیاتر لەدە هەزار سلۆڤانی ئەوەیان هەڵبژارد, کەلەگەڵ نەمسادا بژین, نەك یوگوسلاڤیا , ئەگەر سلۆڤانەکانی مەڵبەندی راپرسیی باشوور, یوگوسلاڤیایان هەڵبژاردبا , کە یەکەمجار ئەوان دەنگیاندا, ئەبوایە ناوچەی شێرنتێن, لەنێوان نەمساو یوگوسلاڤیادا دابەشکرابا.

ئەم شێوە دابەشکردنە, بەواتای ئەوەیە کە سلۆڤانەکان ئابووری‌و سەنتەری رۆشنبیریی خۆیان لە سیلوفیس, لەدەستدەدا. هۆیەکی تری گرنگ, ئەوەبوو گەنجەکانی سلۆڤانیا نەمسایان هەڵبژارد, چونکە مرۆڤ ئازادە لەسەربازیکردن, بەڵام ئەبوایە لەیوگوسلاڤیا سەربازیبکەن. لەهەمان کاتدا سلۆڤانەکانی کاسۆلیك بێزاربوون لەوەی کە ئەرتەدۆکسەکانی بێلگراد, سەرپەرشتیانبکەن. خاڵێکی تری گرنگ ئەوەبوو کە لەڕاستیدا سلۆڤانەکان دووزمانی جیاوازیان هەبوو, کەقسەیان پێدەکردن, ئەمەش فاکتەرێکی بەهێزبوو, کە نەمسایان هەڵبژارد.

هەمووان دەنگیان دا؟

سەرکۆماری ئەمەریکی ویڵسن, بیری لەوە نەکردبووەوە, کەپرەنسیپەکانی ماف بڕیاردانی سەربەخۆیی نەتەوەیی لەکێشەکانی ئەورووپادا بەکاربهێنێ. بەڵام هاوپەیمانەکان چەند سیگنالێکی (تەزویریان) نارد بۆ ئەورووپای لەجەنگ ماندووبوو, ئەگەر داخوازییە بێخەوشەکانی راپرسیی, کەلەماوەی ساڵی 1919کران, هەڵسەنگێنین, ئەوا بۆمان بەدیاردەکەوێت. کە ئەورووپا دوای جەنگ لەئەندێشەدا دەژیا. هزری ئەوەیان دەکرد, کە ئەورووپا دابەشبکرێت, بەسەر چەند دەوڵەتێکی نەتەوەیی داخوازی راپرسییدا, بەڵگەیەك نییە بۆئەوەی پێشبینی ئەوە بکرێت کەشێوەیەکی پێکهاتەی نوێی دەوڵەتەکان بەگوێرەی پرەنسیپەکانی نەتەوەیی پێکبێت ئەوان وایان هەستپێدەکرد, پرەنسیپەکان وادێنە بەرچاو کە بەڵگەی کاریگەرو باوەڕپێکراون بۆچارەسەرکردنی کێشەی سنوورەکان.

مێژووی داواکردنی ماڧ سەربەخۆیی نەتەوەکان, مێژوویەکی دوورودرێژە, بۆ نموونە ئۆلاند (Oland) لەمیانی ساڵەکانی 1917 – 1921دا بەبەردەوامی هێزی پشتیوانی خۆیان کۆدەکردەوە, بۆ ئەوەی ماڧ ئەوە بەدەستبێنن کە بگەڕێنەوە باوەشی دەوڵەتی سوید, بۆ ئەو مەبەستە, لەهاوینی 1917دا لیستێکی ناو کۆکرایەوە, تا ئەوکاتە هێشتا ویلسن پرۆژەکەی خۆی ئاشکرا نەکردبوو. وەزیری سوید ئێریك پالم سترین و یولوس سوند بادبلوم, جوڵاندنەوەی ئۆلاندیان دروستکرد, کە ستراتیجییەکەی بریتیبوو لەداواکردنی ماڧ سەربەخۆیی بۆ خەڵکی ئۆلاند. نوێنەرێکی ئەم جووڵانەوەیە, چوو بۆ فەرەنسا, بۆئەوەی بەئاشکرا رابگەیەنین, کەئەوە خەباتێکە, بەتەواوی لەگەڵ پرەنسیپە نایابەکانی ویلسندا دەگونجێ. لە 22ی مایسی 1919دا سوید لەپاریس پێشنیاری ئەوەی کرد کەکێشەی ئۆلاند لەڕێگای راپرسییەوە, چارەسەر بکرێت. لەسەرەتای مانگی حوزەیرانی 1919دا, حکومەتی فینلەندا رایگەیاند, کە راپرسیی, لەئۆلاند شتێکی نارەوایە, چونکە ئەمە راستەوخۆ خۆتێهەڵقورتاندنی بێگانەیە لەخاکی فینلەندا. دوای ئەم رەنگدانەوە نەگەتیڤەی فینلەندا, خەڵکی ئۆلاند

www.pertwk.com

بڕیاریاندا کە خۆیان راپرسییەك رێکبخەن. (9733)کەس دەنگیان دا بۆ سوید, (461)دەنگیش بۆ فینلەندا. لەکۆتایی حوزەیرانی هەمان ساڵدا نوێنەرێکی تری خەڵکی ئۆلاند چوو بۆ پاریس, بۆ ئەوەی لەئەنجامی راپرسییەکە, ئاگاداریانبکاتەو پێیان رابگەیەنێ ئەمە بەهێزترین بەڵگەیە کە ئۆلاندەکان بەئارەزووی خۆیان بڕیاریانداوە لەگەڵ سویددا تێکەڵاوبن (بەراوردیبکە! لەگەڵ بەڵگەکانی سلۆڤانەکان, لەساڵی 1991دا). ئەوەشیان راگەیاند, کە ئامادەین, راپرسییەکی تریش رێکبخەین, ئەگەر کۆمیتەی نێو نەتەوەیی ئارەزووی سەرپەرشتی بکات.

هەمان بارودۆخی ئۆلاند لەناوچەی ڤۆرال بێری (Voralbery) لە نەمسا دووبارە بووەوە, کەلەنزیك سنووری سویسرا بوو, لەراپرسییەکدا خەڵکی ناوچەکە لەئاداری 1919دا لە 80٪ی دەنگیان بۆ سویسرادا,.

خەڵکی ڤۆراڵ بێری, زۆر هەوڵیدا, کە هاوپەیمانەکان رازیبکات, کۆمیتەیەکی نێو نەتەوەیی بنێرێ, سەرپەرشتی هەڵبژاردنەکە بکات, بەڵام بێسوودبوو.

www.pertwk.com

بەگوێرەی هەندێ ئامار, ئەبوایە دوای یەکەم جەنگی جیهانی لەسەرتاسەری ئەورووپادا نزیکەی 70 ملیۆن کەس بەشداری لەڕاپرسییدا بکردایە.

گەرچی تەنها سێ ملیۆن و نیو, بەشداریانکرد, لەوانە دوو ملیۆن و نیو لەئوبێرشلخین دەژیان. داخوازیی راپرسیی, زیاتر ئەو کەمە نەتەوەییانەی دەگرتەوە, کە بەشێوەیەکی زەق هەست بەبوونیان دەکرا. بەڵام کەمە نەتەوەیی وا هەبوون, کە کەم خەڵك هەستیدەکرد لەخودی نیشتمانەکەشدا هەن. وەك سودێت ئەڵمانی (Sudettyska) کەلەچیکۆسلوڤاکیا دەژین. زۆربەی ئەم نەتەوە بچووکانە, لەلای سەرکردە سیاسییەکانی هاوپەیمانان نەناسراوبوون. وەك ئۆلاندەکان لە سویدو کارباتۆ-ریوتێنەکان لەسەرووی هەنگاریا. ئەم گرووپانە واتە کارپاتۆ- ریوتێن و سودێت ئەڵمان, بەبێ راپرسیی بەئارەزووی خۆیان لەچیکۆسلۆڤاکیا دەژیان.

ئەم دوو نموونەیە, ئەوەمان بۆ دەردەخەن, کەبەڕاستی زۆر سەختە بۆهەموو نەتەوە بچووکەکان ماف سەربەرخۆیی نەتەوەیی دیارییبکرێت. کێشەی ئۆلاندو ڤۆرال بێری بەشێوەیەکی زۆر ئاسایی چارەسەرکرا, بەبێئەوەی هیچ

مەترسییەکی لەسەر ئاسایشی ئەورووپا هەبێت ((ئۆلاند, ئێستا لەبارێکی تایبەتیدا دەژی, خەڵکەکە زیاتر ئارەزووی هەیە لەگەڵ سویدا بێت, بەڵام ئێستا لەڕووی سیاسییەوە فینلەندا سەرپەرشتیدەکات و سیستمی خۆی هەیە – وەرگێڕ-)).

سیودێت ئەڵمان و کارپاتۆ- روتێن, دوو نموونەی ئاشکران, کەهیچ واتایەکی پەیوەندیی سیاسیان نییە, بۆئەوەی کێشەی سنوورەکانیان بۆچارەسەر بکرێت. لەلایەن هاوپەیمانەکانیشەوە هەرگیز دان بەسیودێت ئەڵمانەکاندا نادرا بۆ ماف سەربەخۆیی نەتەوەیی. بێجگە لەمەش, هەرگیز رازینەبوون, بەشێکی نەمسا بخەنەسەر ئەڵمانیا. سەبارەت بەکێشەی کاپاتۆ- روتێن بەهیچ شێوەیەك کاریگەریی لەسەر توانای چیکەکان نەبوو کە داوای ماف خۆیان بکەن. لەگەڵ ئەوەشدا لەکارپاتۆ- رۆتێنەکان لەنێوان ساڵەکانی 1918 – 1919دا, چەندین گرووپ و تاقمی جیاجیا هەبوون کە بیریان لەوە دەکردەوە بگەڕێنەوە بۆ روسیا, ئۆکرانیا, هەنگاریا, یان رۆمانیا, بەڵام چەندین گرووپیش لەئەمەریکا ئاوارەبوون, وەپەیوەندیی باشیان لەگەڵ پەنابەرەکانی چیکوسلۆڤاکیادا هەبوو, وە لەڕێگای ئەوانەوە, دوارۆژی خۆیان, لەچیکۆسلۆڤاکیا دەبینیەوە.

www.pertwk.com

داواکاریی چیکۆسلۆڤاکیا لەرۆمانیا بۆ دیاریکردنی سنوورەکانی, بایەخێکی باشی هەبوو بۆ ئەم گرووپە, چونکە ئەوان دەیانویست لەژێر سایەی دەوڵەتی چیکۆسلۆڤاکیادا بژین.

بەلاّم کاریاتۆ– روتینەکان, بێجگە لەبەدیارنەکەوتنی نیشتمانی دایکیان, کێشەیەکی تریشیان هەیە, کە لەگەڵ ماڤ بڕیاردانی سەربەخۆییاندایە, لێکۆڵەرەوەکان دەیانویست ئەوەش بزانن ئایا چەندیان لەڕووی زمانەوە, دەگەڕێنەوە بۆ خێزانی رووسی چونکە, زمان گرنگییەکی زۆری هەیە, بۆئەوەی ئارەزووەکانی خەڵکەکە دیارییبکات بۆ ژیانیان لەگەڵ هەنگاریا, یان چیکۆسلۆفاکیا, بەلاّم رۆتینەکان هەرگیز بەدوای ئەم پرسیارەدا ناگەڕێن, کە لەڕووی زمانەوە سەربە چ خێزانێکن. چونکە زمان هیچ کاریگەرییەکی لەسەر ئەوان نەبوو. بەلاّم لەوەوە پرسیارێکی تر سەرهەڵدەدا, کەئایا رێکخستنی راپرسیی بۆئەم گرووپانە داخوازیی خەڵکەکە بووە, یان داخوازییەکی ئەفسووناوی سیاسیبوون. ئەم پرسیارە تەنیا بۆ ئەم گروپانە گرنگی نییە, بەڵکو تەواوی راپرسییەکان ئەبێ زۆر بەوردی بەدوای وەلاّمی ئەو پرسیارەدا بگەڕێن.

ناوچەی بەکێشە لەساڵی 1919 و لەساڵی 1994 دا

هەندێك لەداخوازییەکانی راپرسیی, دوای یەکەم جەنگی جیهانی, تاکو ئێستا وەك خۆیان ماونەتەوە, ئێستاش بەو رێبازە دەژین, هەرچەندە هیچ هۆیەك نییە, کە رێگا لەشەڕ بگرێت لەسەر سنوورەکان. بەلاّم هەندێ نموونەی تازە, ئەتوانن ئەوە روونبکەنەوە کەچۆن بۆچوونەکانی مێژوو, ئەمڕۆ بوونەتەوە, بە سیاسەتێکی گرنگی ئەوروپا.

بۆ نموونە, ناوچەی ڤۆژ ڤودین لەسربیا, کە هاوسنووره لەگەڵ هەنگاریاو رۆمانیا. ئەم ناوچەیە تاکو ساڵی 1918 بەشێکبوو لەهەنگاریا. لەبەهاری 1919دا نوێنەرێکی یوگوسلاڤیا, داوای راپرسیی کرد بۆ ناوچەکەو چارەنووسی خۆیان دیارییبکەن. لەمێژوویەکی کۆنەوە, لەبەشێکی باشووری ناوچەکەدا. کرۆئاسیاو سرب دەژین. ئەم سربانە لەجەنگەکانی تورکدا لەساڵەکانی 1683 – 1699 دا

هاتوون بۆ ئەو ناوچەیە. ڕژێمی هبسبورگ, ئازادییەکی تەواوی داونەتیٚ, بۆئەوەی لەگەڵ مەجەڕەکاندا بژین. لەباشووری ئەوناوچانەی لەسەرەوە ناومان هێنان, کەدەکەونە کرۆئاسیای ئەمڕۆ, ئەوانە لەسەرەتای ساڵی 1500دا بوونەتە ناوچەیەکی سەربازی. هبسبورگ دەسەڵاتی تەواوی هەبووە لەم ناوچانەدا, سربەکان تاکو ئێستاش لەوناوچەیەدا دەژین کە دەکەوێتە ناو سنووری کرۆئاسیاکان. مرۆڤ ئەتوانیٚ لەڕووی مێژوویەوە, بەتەواوی روونیبکاتەوە, کەلەدێر زەمانەوە سربەکان لەوناوچەیەدا ژیاون, بەلاّم لەبەڵکان هەرگیز بەتەنیا نەبوون, لەبەناتێت لەگەڵ هەنگارەکانو ڕۆمانییەکانو ئەڵمانەکاندا ژیاون. لەبارانییە لەگەڵ هەنگارەکانو ئەڵمانەکان ژیاون. لەهیچکام لەم ناوچانەدا, لەسەردەمی دەوڵەتی یۆگۆسلافیادا دانیشتوانەکان داوای سەربەخۆیی خۆیان نەکردووە, تاکو لەبەریەکهەڵوەشاندنەوەی یوگوسلاڤیا, کەزۆربەی ناوچەکانی دابەشکران. ئەم بەدبەختییەی یوگوسلاڤیا کە کێشەی شێرتێنی بەکارهێناو رایگەیاند ((بۆچی ئێمە داوای راپرسیی بکەین, کە هەرگیز ڕووبەڕووی داواکارییەك نەبووینەتەوە, بۆ ئەم کێشەیە)).

www.pertwk.com

نموونەیەکی تری زیندووی ئەم کێشانە, کێشەی بێسارابینە لەساڵی 1919دا. بەشێکی زۆری ئەم ناوچەیە لەسەردەمی جەنگی سارددا لەلایەن دەوڵەتەکانی رۆژئاواوە بەبەشێکی کۆماری سۆڤیەتی مۆلدانیا ناسرابوو, وەکاتیٚ سۆڤیەت لەبەریەك هەڵوەشایەوە, ئەم کۆمارە سەربەخۆیی خۆی وەرگرت.

لەڕاستیدا دوو دەوڵەتی رۆمانی سنوورییان بەسەریەکەوەیە. بەلاّم مێژووی مولْداڤیا مێژوویەکی پڕ لەکێشەیە. کاتی خۆی سیٚ میرنشینبووە (مولْداڤیا, ڤالاکیت وە تراتسیل ڤانییە), ئەوەی دواییان دواتربوو بە بەشێك لەئیمپراتۆریەتی مەجەڕەکان, دووەکانی تر بوون بەبەشێك لەدەوڵەتی عوسمانییەکان بەشێکی مۆلْداڤیا, بێسارابینە (لەنێوان ڕووباری دینستەرو پروت) لە ساڵی (1812)وە کەوتە دەستی رووسەکان. بەلاّم بەشەکەی تری مۆلداڤیا, لەساڵی 1878وە لەگەڵ ڤالاکیت بوو بەدەوڵەتی سەربەخۆی رۆمانیا. بۆیە ئەوە هیچ جێگای سەرسوڕمان نییە کە رۆمانیا دوای یەکەم جەنگی جیهانی داوای بێسارابینەی کردووە. لەمانگی یەکی 1918دا, سوپای رۆمانیا توانی ناوچەکە ئازاد بکاتو لەوکاتەوە بەبەشێکی دەوڵەتی

رۆمانیای دەزانیّ. بەڵام دانیشتووانی ئەم ناوچەیە، هەرگیز خۆیان بەڕۆمانی نازانن، سەرەڕای ئەوەش کەلەسەدا شەستیان (60٪)بەزمانی رۆمانی دەدوێن. دانیشتووانی بەشی باکووری ناوچەکە زۆربەیان ئۆکرانین و رووسن.

رۆمانییەکان هەوڵێکی زۆریان دا، کۆنفرانسی ئاشتی لەپاریس رازیبکەن کەراپرسییەك لەسەر ناوچەی بێسارەبین بکرێت، هەرچەندە دانیشتووانی ناوچەکە بەگشتی رازینەبوون.لەمانگی 5ی 1919دا پەرلەمانی رۆمانیا، رایگەیاند، ئەبیّ بەهەرشێوەیەکبێت. چارەسەری کێشەی ناوچەکە بکەن، ئەگەرچی بەشێکی دانیشتووانی ناوچەکە بەچاوێکی دوژمنانەوە بۆ رۆمانیا دەڕوانن. لەنامەیەکدا بۆ کۆنفرانسی ئاشتی داوای ئەوەیان کرد کە بەزووترین کات راپرسیی بکرێت چارەنووسی ناوچەکە دیاریبکرێت. ئەوەشیان روونکردبۆوە، کەبەهیچ شێوەیەك بۆ خەڵکی ناوچەکە نییە بەبێڕاپرسی، ئەو دەوڵەتە دیاریبکەن کەدەیانەویّ لەگەڵیان بژین. سەرەڕای ئەوەی چەند جاریّ کۆنفرانسی ئاشتی ئاگادار کرایەوە، بەڵام کێشەکە وەك خۆی مایەوە، هەموو جارێك وەڵامی دژیان وەردەگرتەوە،

www.pertwk.com

تاکو ساڵی 1945 بێسارەبین بەشێکبوو لەڕۆمانیا، لەو ساڵەوە یەکێتیی سۆڤیەت ناوچەکەی داگیرکرد.

بۆئەوەی وێنەیەکی روونی کێشەکانی ئەمڕۆمان بەتەواوی بۆ بەدیاربکەوێت، پێویستە چاوێك بەمۆڵداڤیای ئێستادا بخشێنینەوە، چونکە مۆڵداڤیا، تەنها کەوانەیەکی هەڵتۆقیوی بێسارەبینەی رۆمانەکان بوو لەنێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا، دوای ئەوەی کە ستالین ئۆکرانیای لەباشوورەوە، لەلێوارەکانی دەریای رەشدا دابەشکرد، وە بۆکۆڤینا لەباکوردا. ئەم هەلومەرجە ناهەموارانە، ئەمڕۆ بوونەتە شوێنی لێدوان و هەست بەترسکردنی بەرپابوونی پێکدادان لەناوچەکەدا. زۆر سەختە کێشەی بێسارەبین لەیاد بکرێت، کە رۆمانیەکان لەساڵی 1919دا داوایدەکرد، لەساڵی 1991دا رۆمانیەکانی مۆڵداڤیا، داوای ئەوەیان دەکرد، کەناوچەکە بگەڕێتەوە بۆ هەناوی دایکەکەی، واتە (رۆمانیا) لەوکاتەوە کە دانیشتووانی دنستر (Dnestr) خەریکی خۆئامادەکردنی شەڕێکی ناوخۆیی خوێناوی بوون دژی حکومەتی مۆڵداڤیا. ئەوە پەیوەندییە ناکۆکەکانی ناوچەکە، کەم، یان زۆر کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر کێشەی سنوورەکان هەیە. بەدیارکەوتنی ئەم کێشەیەش

www.pertwk.com

لەکاتی شەڕی نێوان دنسترو مۆڵداڤیەکاندا زیاتر زەقبووەوە. زۆربەی لێکدانەوەکان، واڕادەگەیەنن کە، تاکو دێت ئەم کێشەیە گەورەتر دەبێت. سەرکۆماری مۆڵداڤیا میرسیا سنێگۆر لەچاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ ڕۆژنامەی (Dagensnyheler) لە 91/12/25دا، وتی ((دڵی منی سەرکۆمار خوێنی لێدەچۆڕێ بۆ بۆکۆڤیناو ناوچەکانی باشوور)) لەسەردانی سەرکۆماری ڕۆمانیادا یون یلێسکۆ (Ion Iliescu)بۆ مۆڵداڤیا لەمانگی 5ی 1992دا وتی ((یەکگرتنەوەی رومانیاو مۆڵداڤیا لەڕووی مێژووییەوە، شتێکی حەتمی نییە)) ئێستا بەرەیەکی بەهێز هەیە کەداوای راپرسی دەکەن لەمۆڵداڤیا، بۆئەوەی لەگەڵ ڕۆمانیا یەکتر بگرنەوە.

ڕاپرسییەکانی ئەم دواییە

ئێستا کاتی ئەوە هاتووە کەجارێکی تر بگەڕێینەوە بۆ کۆبوونەوەی پەرلەمانتارەکان لەهێلسنیك فۆش. ڕووداوەکانی دوای یەکەم جەنگی جیهانی. وێنەیەکی ترمان دەدەنێ، سەبارەت بە ڕاپرسییەکەی سلۆڤانییا لە 1990/12/23دا. کە ئێمە وەك ڕووداوێکی پرشنگداری ئەم سەردەمەمان تەماشا دەکرد.

بەهۆی دوو فاکتەری بەهێز دەتوانین بڵێین، کەڕاپرسییەکەی 1990 بەتەواوی لەلایەن نێو نەتەوەکانەوە وەك ڕاپرسیی شێرنتێن لەساڵی 1920دا دانی پێدا نەنراوە.

فاکتەری یەکەم ئەوەیە، کە ڕاپرسییەکە، لەپەیمانێکی نێونەتەوەییەوە سەرچاوەی نەگرتووەو تەنها لەلایەکەوە بڕیاری لەسەر دراوە. بەبێ ئەوەی لەگەڵ حکومەتی فیدراڵی یۆگوسلافیا، یان کۆمەڵەی نێونەتەوەییەکاندا وتووێژبکرێت. دوای یەکەم جەنگی جیهانی ڕاپرسیی،

راستەوخۆ داخوازییەکی نێونەتەوەییبووە, کەلە پەیماننامەی نێونەتەوەییدا بڕیاری لەسەر درابوو, هەروەها کۆمیتەی نێونەتەوەییەکان سەرپەرشتیی راپرسییەکانیان دەکرد.

بەلەبەرچاوگرتنی راپرسیی ئۆلاندو فۆرال بێری, کەیەك لایەنەوە ئەنجامدرابوون.

فاکتەری دووەم کەزۆر بەهێزو گرنگە, ئەوەیە کە راپرسیی ئەم سالانە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی سنوورەکان نییە, بەڵکو بۆ دیاریکردنی ماف سەربەخۆیی گەلەکانە, دیسان جیاوازیشی هەیە لەگەڵ راپرسیی دانیشتووانی ئۆلاندو فۆرال بێری. راپرسیی سلۆڤانیا لەساڵی 1990دا, خاڵێکی گرنگی بەرنامەکەیان بوو, بۆ خەباتی رزگاریخوازی نەتەوەیی.

راپرسییەکانی ئەم دواییە, وای لەدەوڵەتە فیدراڵییەکان کرد, کە نەتەوەکانی دەوڵەتەکە ئەوسنوورە بشکێننو داوای سەربەخۆیی نەتەوەیی بکەن, و نەتەوە یەککگرتووەکان دانی پێدا بنێ. راپرسیی ئۆکرانیا, لە 1991/12/1دا و راپرسیی ناوچەکانی بێسارەبیین – مۆلداڤیا, دوو نموونەی ئەم جۆرە راپرسییەن.

www.pertwk.com

زۆر گرنگە, کە ئاگادارییەکی تەواومان هەبێ لەسەر راپرسیی نێو نەتەوەیی و شێوەکانی, کەرێکدەخرێن بۆ چارەسەرکردنی سنوورەکانو ئەنجامدانی, ئەمە نەك تەنها بۆ لێکۆڵەرەوەکان بایەخێکی گرنگی هەیە, بەڵکو بۆسەرجەم کۆمەڵانی خەڵك بەگشتی. چاودێری کردنی راپرسییەکان, پێیدەڵێن (سنوورە راپرسییەکان). بەڵام ئەوانەی کەتەنها لەلایەکەوە ئەنجامدەدرێن, وەك (ئۆلاند فۆرال بێری پێیاندەڵێن (پەیمانی یەکلایەنە). لەم دواییەدا پێشیدەڵێن (دەنگدانی گشتیی).

وەڵێ لەڕووی زمانەوانییەوە وردبوونەوەی زۆر گرنگە, بۆئەوەی چەشنەکەی, وشیاری تەواو بدات بەخەڵك, لەو مانڤێستەش بکۆڵدرێتەوە. کە لەوانەیە بێتەکایەوە.

لەکۆتایی ئەم باسەماندا, ئەوە دەڵێین, کە باوەڕێکی زۆر بەهێز هەبووەو بەردەوامە, کەراپرسیی هەنگاوێکی سەرکەوتووانەیە راستییەکە کە بەم رێگایە چارەسەری کێشەکانی سنوورەکان بکرێت. ئەگەر بەراوردێك لەنێوان راپرسییەکانی 1920 – 1921 دا بکەین, چ ئەوانەی کە نێو نەتەوایەتی دانی پێداناون, یان ئەوانەی یەکلایەنە ئەنجامدراون, ئەوە دوو ئەنجامی گرنگ دەدات بەدەستەوە.

www.pertwk.com

بەشێکیان, وەك ئامرازێکی سیاسەتی رەوا کاریکردووە.

لەدوای یەکەم جەنگی جیهانی, هیچ بڕیاردانێکی راپرسی. ناوەڕۆکێکی نەگەتیڤانەی لەلێدوانەسیاسییەکاندا, بۆهاوپەیمانەکان نەبووە. لەگەڵ ئەوەشدا کەمرۆڤ چاوەڕوانی سەرئەنجامەکانی راپرسییەکانی باشووری شیرتێن, ئۆلسزتێن و کیدزین دەکا. بەشێکی تری رێبازەکە, وەك مانڤێستێکی سیاسی چالاکانە دەتوانێت کاربکات. سەرکردەکانی هاوپەیمانەکان, وازیان لەخەڵکی ئۆڵندا نەهێنا, بەئاشکرا ئارەزووەکانی خۆیان بەراپرسی, دیاریبکەن, تا لەگەڵ سوید یەکبگرنەوە. ئەگەر چاوێك بەرۆژنامەی (Dagens nyheter)ی رۆژی (1991/3/3)دا بگێڕین و, لەراپرسیی کۆمارەکانی بەڵتیك وردبینەوە کە لەزستانی 1991 دا کرا. ئەوە دەگەینە ئەو ئەنجامە, کە سەرکردەکانی بەئاشکرا رایانگەیاند, کە ئامانجمان لەراپرسی, ئەوەیە کەوەلامی ئەو پروپاگەندانەی سۆڤیەتی کۆن بدەینەوە, کە دەیانوت, تەنها چەند گرووپێکی توندڕەوی نەتەوەیین, داوای سەربەخۆیی دەکەن و دەیانەوێ لەژێر دەسەلاتی سۆڤیەت بچنە دەرەوە.

بەگوێرەی بەڵگەنامەیەکی سیاسی واقیعی ئەمرۆ زیاتر مافی بڕیاردانی سەربەخۆیی نەتەوەیی دەسەلمێنێ, لەگەڵ چالاکییەکانی تریشدا لەبواری سیاسەتی نەتەوەییدا. دوای یەکەم جەنگی جیهانی, تاکو ئێستا ئەم تیۆرە لەلای هەندێ کەس هەر ئەندێشەیە. بەلام تاکو ئەوکاتەی کەمانڤێستی نەتەوەکانی رۆژهەلاتی ئەورووپاو سەنتراڵەکەی لەگەڵ ئامانجەکانی جیهانی رۆژئاوا یەکدەگرنەوە, ئەوە لەپرەنسیپدا دانی پێدادەنێن.

بەلام وەك ئەو ماوەیەی دوای یەکەم جەنگی جیهانی, هێشتا ئارەزووی کۆمەلانی خەڵك پێویستیان بەرێکخستنییاساکان هەیە.

ناهاوسەنگییەکی زۆر لەرێبازی چارەسەرکردنی نێونەتەوەییدا دەربارەی چارەسەرکردنی کێشە نەتەوەییەکان دەبیندرێ. بۆنموونە فەرەنساو ئەسپانیا بەتەواوی دەیانەوێ پەردەیەك بەسەر بارودۆخی ولاتەکەیاندا بدەنەوەو کێشەکانی کۆشیکان (Korsikan), کاتالان (Katalan)و باسکان (Baskan) بەڵگەیەکی زیندووو ئامادەن بۆ سەربەخۆیی خۆیان, بەلام تاکو ئێستا بێدەنگییان لێکراوە.

www.pertwk.com

پێرست

1-پێشەکییەکی کورت.................................5
2-پێشەکی
مافی راپرسی بۆ سەربەخۆی نەتەوایەتیی...........8
3-نەتەوە چییە؟...18
4-هەڵچوون..26
5-پرەنسیپەکانی مافی سەربەخۆیی نەتەوایەتی...30
6-گۆڕانکارییەکانی 1917-
1921.................35
7-پرەنسیپەکان لە بواری کارکردندا................44
8-کێشەکانی راپرسینەوەی خەڵك..................51
9-راپرسیی 1920-
1921............................59
10-رێبازێکی چالاکانە..............................76
11-هەمووان دەنگیان دا؟............................82
12-ناوچەی بەکێشە

لە ساڵی 1919و لە ساڵی
1994دا..................88
13-راپرسییەکانی ئەم دواییە.......................94

زنجیرەی بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان

ژ	ناوی کتێب	زمان	نووسەر	بابەت	ساڵی دەرچوون	وەرگێڕ
1	شائیسماعیلی یەکەمو جەنگی چالدێران	فارسی	هاشم حیجازی فەر	مێژوویی	1999	کەمال رەشید
2	رێکخراوە نێو دەوڵەتیو هەرێمییەکان	عەرەبی	ئەحمەد موسەوی	سیاسی	1998	عەلی قادر عوبێد
3	بنەماکانی داڕشتن لە میدیاکاندا	فارسی	ئومێد مەسعودی	راگەیاندن	1999	مەجید ساڵح
4	*A Brief History of Kordistan*	کوردی	فوئاد تاهیر سادق	مێژوو	2002	فوئاد تاهیر سادق
5	کاریگەری نست	عەرەبی	د.عەلی وەردی	دەروونناسی	1995	سەمەد زەنگەنە
6	دیموکراسی	فارسی	ئانتونی ئاربلاستەر	دیموکراسی	2000	رێباز مستەفا
7	شمشێری دیمەلکیس	عەرەبی	نازم حیکمەت	شانۆنامە	1974	عەزیز گەردی
8	بەڵگەنامەکانی ئینگلیز	ئینگلیزی	ئا/بلال ن.شمشیر	سیاسی	1991	سلمان عەلی
9	چۆن لەگەڵ منداڵەکەمدا رەفتار بکەم؟	فارسی	د.گاربر	پەروەردەیی	2000	شەیدا سەلاح
10	شەترەنج	ئەڵمانی	ستیڤان سڤایك	نۆڤلێت	2000	عەبدولمومین دەشتی
11	سەرمایەداریی هاوبەشی	عەرەبی	ئالان مینك	سیاسی/ ئابووری	2001	دلێر میرزا
12	جیهانێکی لێکترازاو	عەرەبی	ئەنتۆنی گیدنز	سیاسی	2000	عەبدوڵلا قەرەداغی
13	ناسنامە بکوژەکان	عەرەبی	ئەمین مەعلوف	سیاسی	1999	کەژاڵ ئەحمەد
14	جريمة العراق في الابادة الجماعية	الانجليزيه	منظمة حقوق الانسان	وثائقي	2001	جمال میرزا عزیز
15	دیموکراسی چییە	فارسی	دیڤید بیتهام	سیاسی	2000	شۆڕش جوانڕۆیی
16	دەربارەی دیموکراسی	فارسی	رۆبەرت داڵ	سیاسی	1999	ئامانج عەزیزکەندی
17	سەر هەڵدانی ئاژاوە گێڕی	ئینگلیزی	رۆبەرت دی کاپلان	سیاسی	2000	شاخەوان مەنسور
18	راپەڕینی عەلەوییەکان	فارسی	محەمەد سوڵتانی	مێژوویی	2003	حەسەن عبدالکریمو کەمال رەشید
19	ئاریاو مادەکان	فارسی	د. ئەردەشیر خودادادیان	مێژوویی	2003	عەلاء نوری بابا عەلی
20	تیۆری نێودەوڵەتی	عەرەبی	د. ئەحمەد محەمەد رەفعەت/ د. ساڵح بەکر ئەلتەیار	سیاسی	1198	کوێستان جەمال
21	دیالۆگێك لەسەر علمانیەت	عەرەبی	د. فەرەج عەلی فودە	فیکری	2003	ئاکۆ عەبدولکەریم

www.pertwk.com

						شوانی

زنجیرەی بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان

ژ	ناوی کتێب	زمان	نووسەر	بابەت	ساڵی دەرچوون	وەرگێڕ
22	فەیلسوفە پاگانەکان	ئینگلیزی	تیمۆسینی فریك و پیتەر گاندی	فەلسەفی	2003	چنور محەمەد محەمەد
23	*حزبە سیاسییەکانی* میسر	فارسی	نووسینگەی داڕشتنی بەرنامەو خزمەتگوزاری ڕێنمایی و. کاروباری دەرەوی کۆماری دەرەوەی ئیسلامی ئێران	سیاسی	2003	ئەژی گۆران/ ئەحمەد قادر سەعید
24	کورد لەیاداشتەکانی ئارچی رۆزفێلت دا	فارسی	ئارچی رۆزفێلت	مێژوویی	2003	کارزان محەمەد
25	کەوێتی دامەنتاری	ئینگلیزی	ئەدەبی میللەتان	چیرۆك	2003	عزیز گەردی
26	The kurdish culture	ئینگلیزی	فواد تاهر صادق	رۆشنبیری	2003	فواد تاهر صادق
27	مێژزوونوسانی کورد	کوردی	عوسمان سەید قادر	مێژوویی	2003	فازڵ حسەن
28	بەختەوەری	ئەڵمانی	فیرنادۆ سافەتەر	کۆمەڵناسی	2003	عەبدولمۆئمین دەشتی
29	رۆشنبیرو دەسەڵات	عەرەبی	سعدالدین ابراهیم	رۆشنبیری	2004	هەڵکەوت عەبدوڵڵا
30	شانۆ لە چەند وتارێکدا	عەرەبی	عەونی کەرومی	شانۆیی	2003	پەروەر نەجمەدین
31	ستراتیژیی سەربازیی	فارسی	ریچارد کاگلەر	سیاسی	2003	دلێر میرزا
32	نامەیەك دەربارەی لێکبوردن	فارسی	جۆن لۆك	فەلسەفی	2004	شۆڕش جوانڕۆیی- فەرشید شەریفی
33	مەولاناخلیدو تەریقەتی نەقشبەندی	فارسی	سەید طاهر هاشمی	فیکری	2004	دلێر میرزا
34	سێ شانۆ نامە	عەرەبی	جان کۆکتۆ ئۆیین ج. ئارنۆ میشێل دی. ئۆنامۆنۆ	شانۆی	2004	هەورامان قانع
35	راپۆرتی برۆدی	فارسی/ عەرەبی	خۆرخە لویس بۆرخس	شانۆی	2004	یاسین عومەر
36	بیرەوەرییەکانی هەڵەبجە	کوردی	بەکر حەمە صدیق	مێژووی	2004	بەکرحمە صدیق/ کوردی دلێرمیراز/ فارسی م. حسن عبدالکریم ئینگلیزی/ فوئاد تاهیر
37	رەهەندەکانی ناسیۆنالیزم	فارسی	کۆمەڵێ نووسەر	نەتەوەیی	2004	ئارام جمال